

สถาปัตยกรรมวัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร

เสนอ นิลเดช

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

“วัดพระแก้ว” เป็นวัดสำคัญที่สุดวัดหนึ่งของเมืองกำแพงเพชรและน่าจะเป็น “วัดมหาธาตุ” กลางเมือง ดังนั้นจึงเหมาะสมที่จะเป็นตัวแบบในการศึกษาสถาปัตยกรรมเมืองกำแพงเพชร ซึ่งการศึกษานี้ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์จาก “กำแพงแก้ว” อันเป็นองค์ประกอบรอง แล้วจึงนำสู่การวิเคราะห์องค์ประกอบหลัก อันได้แก่ พระวิหารหรือพระอุโบสถ หรือพระมณฑป และพระเจดีย์ หรือพระปราสาท เนื่องด้วยลักษณะแผนผังวัดที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวๆ โอบล้อมด้วย “กำแพงแก้ว” ซึ่งมี “รูปแบบลักษณะ” และ “จุดเชื่อมต่อ” รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งของ “ช่องทางเข้า” อันแสดงออกถึงนัยยะสำคัญของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ไว้อย่างค่อนข้างชัดเจนผนวกกับข้อมูลสำคัญจากการ “ขุดค้น” ทางโบราณคดีเพื่อเปรียบเทียบในเชิง “คุณลักษณะ” ทางกายภาพของพุทธสถาปัตยกรรม “วัดพระแก้ว” และการเชื่อมโยงกับบริบททาง “ประวัติศาสตร์” นำมาสู่พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของ “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชรครั้งสำคัญๆ 5 ยุคสมัย คือ

ยุคสมัยที่ 1: ระหว่างราวปี พ.ศ.1905-1911 เมื่อพระมหากษัตริย์ราชธานีไทย กษัตริย์แห่งรัฐสุโขทัย ทรงประดิษฐาน “พระบรมธาตุ” ณ กลางเมืองกำแพงเพชร ได้ทรงสร้าง “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” ซึ่งประกอบด้วยพระวิหารที่เป็นอาคารโถง ซัก “มุขเด็จ” ด้านหน้า ทำหลังคา “ทรงคฤห” ที่เตี้ยแฉ่ โดยมีระดับชั้นหลังคาจากด้านหลังยกสูงแล้วค่อยลดต่ำลงมาทางด้านหน้า ส่วนพระมณฑปเป็นแบบอาคารโปร่งประดิษฐาน “พระอัฐารส” ประทับยืน มีหลังคา “ทรงคฤห” เช่นกันเชื่อมต่อกับท้ายพระวิหาร ส่วนพระเจดีย์ประธานเป็นแบบลังกากลม มีมัลลียเถาอย่าง “บัวผ่าละมี” 3 ชั้น ฐานพระเจดีย์ประดับด้วยรูปประติมากรรม “ข้างล้อม” ซึ่งโดยองค์รวมทั้งหมัดนับเป็นคุณลักษณะของแบบแผนผังอย่างสมัย “สุโขทัยตอนปลาย”

ยุคสมัยที่ 2: ระหว่างราวปี พ.ศ.1905-1911 ในช่วงที่คาบเกี่ยวกับยุคสมัยแรก โดยมีการสร้าง “ชุดฐานไพทีใหญ่” ขึ้นอีกชุด ซึ่งน่าจะเป็นคนละวัดกัน ประกอบด้วยพระวิหารแบบ “ทรงคฤห” ตามอย่างศิลปะสุโขทัยตั้งบนฐานไพทีสูงที่เป็นแบบแผนของ “กำแพงเพชร” เองส่วนด้านหลังพระวิหารสร้าง “เจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ขึ้นเป็นหลักประธาน

ยุคสมัยที่ 3: ระหว่างราวปี พ.ศ.1911-1931 พระญาณดิลกเจ้าเมืองได้สร้าง “วิหารพระนอน” แบบ “ทรงโรง” ตามอย่างอิทธิพลสถาปัตยกรรมสุโขทัย ตั้งอยู่หน้า “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” รวมทั้ง “พระเจดีย์มุม” เพิ่มขึ้นบริเวณมุมทั้ง 4 ของพระเจดีย์ข้างล้อมรวมถึง “พระเจดีย์ทิศ” ขนาดเล็กอีกชุดหนึ่งบนหลังฐานชุดข้างล้อมของพระเจดีย์ประธานด้วยแบบอย่างอิทธิพลสาย “สุพรรณภูมิ”

ยุคสมัยที่ 4: ระหว่างราวปี พ.ศ.1940-1962 โดยสมเด็จพระนครินทราธิราชกษัตริย์แห่งรัฐอยุธยา ได้ทำการสร้าง “พระระเบียงคด” เพิ่มเพื่อให้ล้อมรอบองค์พระเจดีย์ข้างล้อม รวมทั้งมีการสร้าง “พระอุโบสถ” แบบ “ทรงโรง” ขึ้นทางด้านหลัง “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” นี้ ทว่ากลับจัดวางให้หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งแตกต่างจากวัดอื่นๆ ในตัวเมืองทั้งหมด อันเป็นคุณลักษณะเฉพาะของแบบอย่างแผนผังสมัย “อยุธยาตอนต้น” พร้อมกันนั้นก็สร้าง “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” ที่ประกอบด้วยพระวิหารแบบ “ทรงคฤหา” และ “พระเจดีย์สิงห์ล้อม” ซึ่งเน้นการใช้ “สิงห์ล้อม” ตามแบบอย่างของ “อยุธยาตอนต้น” เช่นกัน โดยผสมผสานกับแบบอย่างพระเจดีย์ “ทรงลังกา” ของแบบอย่าง “สุโขทัยตอนปลาย” และในช่วงเวลานี้องค์ที่บริเวณทั้งหมดถูกรวมเข้าด้วยกันเป็นวัดเดียว

ยุคสมัยที่ 5: ระหว่างราวปี พ.ศ.1991-2031 อันเป็นช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงต่อเติม “พระมณฑป” ขึ้นทางด้านหลังของพระวิหาร “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” เช่นเดียวกับที่ทรงเพิ่ม “พระมณฑป” ไว้ทางด้านหลังพระวิหารของ “ชุดฐานไพทีใหญ่” อีกหลังหนึ่งเช่นกันและพร้อมกันนั้นก็มีการขยายขนาดของฐานไพทีให้กว้างใหญ่ขึ้น เพื่อรองรับทั้งพระวิหาร พระมณฑป รวมถึงองค์ “พระปราสาท” ซึ่งสร้างครอบ “เจดีย์ดอกบัวตูม” องค์เดิมให้เข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวเพื่อแสดงออกในเชิงสัญลักษณ์ถึงขอบเขตแห่งอำนาจและพื้นที่ของรัฐอยุธยา ณ ช่วงเวลานั้นนั่นเอง

คำสำคัญ: พัฒนาการ / แผนผัง และ รูปแบบทางสถาปัตยกรรม / วัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร / กำแพงเพชร

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง สถาปัตยกรรมวัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร. ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนวิจัย ปี พ.ศ.2557 โดย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และสมาคมศิษย์เก่าคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

Architecture of Wat Phra Kaew, Kamphaeng Phet

Saner Niladech

Associate Professor, Department of Thai Architecture and Related Art
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

Wat Phra Kaew “temple of the Emerald Buddha” is considered the most important Buddhist temple in Kamphaeng Phet Province where a pagoda enshrined Buddha’s relics was placed. The temple has a rectangular plan with low brick walls called *kamphaeng kaew* [crystal wall] as a second element which enclosed principal architecture in the compound, namely *viharas* (assembly hall), an ordination hall, *mondops*, and pagodas. According to multidisciplinary data from site analysis, location of temple’s entrances, archaeological documents, physical appearance of architecture, and history, evolution of architecture and its layout at Wat Phra Kaew, Kamphaeng Phet can be divided into five periods from 1362 to 1488 during Sukhothai and Ayutthaya eras.

First period (1362-1368) when King Mahadhammaraja Lithai of Sukhothai established a group of architecture at Wat Phra Kaew to enshrine Buddha’s relics inside a pagoda. It included Chedi Chang Lom [pagoda surrounded by sculptures of an elephant], a *vihara*, and a *mondop* for a standing Buddha statue. Characteristics of architecture shared similarities with that in the late Sukhothai period.

Second period comprised a pagoda shaped lotus bud and a *vihara* to its front with roof and base in Sukhothai and Kamphaeng Phet styles, respectively. They were built on a large *phaithi* base which likely used to be a separated temple compound.

Third period (1368-1388) when the city ruler, Phaya Yannadit, built a *vihara* to enshrine a reclining Buddha statue to the front of Chedi Chang Lom and small pagodas at its four corners and a group of small corner pagodas to its rear.

Fourth period (1397-1419), Somdet Phra Nakharintrathiraj, king of Ayutthaya, constructed circumambulated paths enclosed Chedi Chang Lom as well as built an ordination hall to its rear and faced to the west, which was a characteristic of the early Ayutthaya period. Furthermore, the king also established a *vihara* and a pagoda surround by sculptures of a lion (Chedi Sing Lom) which was mixed styles of the late Sukhothai and early Ayutthaya periods. During this period, the whole structures in the compound were emerged as a single temple.

Fifth period (1448-1488) during the reign of King Boromtrilokanath of Ayutthaya, some structures were established, extended, and rebuilt, namely two new *mondops* were constructed, one to the rear of the *vihara* of Chedi Sing Lom and the other to the back of the *vihara* on a large *phaithi* base which was extended. The former pagoda shaped lotus bud was also covered by *Phra Pang* or a pagoda influenced by Khmer *prasat* which was a symbol of Ayutthaya's rule.

Keywords: evolution / architecture layout and architectural characteristics / Wat Phra Kaew Kamphaeng Phet / Kamphaeng Phet

บทนำ

ในอดีต “เมืองกำแพงเพชร” ถือเป็นเมืองสำคัญยิ่งเมืองหนึ่ง ที่ตั้งอยู่บนยุทธศาสตร์หลักในฐานะเมืองหน้าด่านระหว่างรัฐสุโขทัยกับอยุธยา รวมถึงล้านนาและสุพรรณภูมิ และเป็นเมืองที่เสมือน “เข้าหลอม” ทางวัฒนธรรมอันสำคัญของการ “เปลี่ยนถ่าย” ระหว่างรัฐดังกล่าวขึ้นโดยเฉพาะทางด้านศิลปะสถาปัตยกรรมที่ส่งผ่านสาระทางศาสนาและการเมืองทำให้เกิดการผสมผสานขึ้นจนเป็นอัตลักษณ์อันเฉพาะตัวที่เป็นแบบแผนของ “สกุลช่างกำแพงเพชร” เอง ดังจินตภาพซึ่งสะท้อนจากกลุ่มโบราณสถานต่างๆ ทั้งในบริเวณเขต “เมืองไตรตรึงส์”, “เมืองนครชุม”, “เมืองกำแพงเพชร” รวมถึงบริเวณ “เขตอรัญญิก” บนพื้นที่ส่วนต่างๆ ซึ่งแม้จะมีสภาพเป็นศาสนสถานอันรกร้าง เหลือเพียงทรากปรักหักพังที่ไม่สมบูรณ์แทบทั้งหมดก็ตาม แต่ทว่าด้วยร่องรอยที่แสดงออกทั้งในเชิง “ขนาด” “จำนวน” “แบบอย่าง” รวมถึงแบบแผนของการ “ก่อสร้าง” ทางศิลปะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏ กลับสื่อถึงถึงถึงความก้าวหน้าอย่างยิ่งยวดระดับหนึ่ง โดยเฉพาะ “วัดพระแก้ว” ในกลางเมืองนั้นถือเป็นวัดที่มีความสำคัญที่สุดของเมืองกำแพงเพชรซึ่งนอกจากตำแหน่ง “ที่ตั้ง” จะอยู่กลางเมืองที่ติดกับเขตพระราชวังตามคตินิยมแล้วยังเป็นพระอารามขนาดใหญ่ที่สุดที่มีสิ่งก่อสร้างต่างๆ จำนวนมากภายใต้การก่อสร้างซึ่งทับซ้อนกันหลายช่วงเวลา อันแสดงถึงบทบาทที่พิเศษเหนือกว่าวัดใดๆ ในเมืองแห่งนี้ ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “เสด็จประพาสต้น” หรือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง “เที่ยวเมืองพระร่วง” รวมทั้งนักปราชญ์องค์สำคัญไม่ว่าจะเป็น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หรือ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ฯลฯ ที่ต่างล้วนแต่ทรงให้ความสำคัญกับมิติทางประวัติศาสตร์ของวัดพระแก้วอย่างยิ่ง ถึงกับทรงมีพระวินิจฉัยตามกันว่าหาก “พระแก้วมรกต” ได้ถูกอัญเชิญมาประดิษฐานในเมืองกำแพงเพชรแล้ว วัดแห่งนี้ย่อมมีความเหมาะสมในการรับรองเป็นที่สุดและคงเป็นเหตุให้ปรากฏนามเรียกขานว่า “วัดพระแก้ว”

ความสำคัญดังกล่าวนี้เองที่ทำให้กรมศิลปากรได้ให้ความใส่ใจต่อการดูแลรักษา บูรณะ และปฏิสังขรณ์โบราณสถาน “วัดพระแก้ว” แห่งนี้ด้วยดีเสมอมา ตั้งแต่การประกาศเพื่อให้เป็นโบราณสถานแห่งชาติครั้งแรกพร้อมกับโบราณสถานอื่นๆ ในราชกิจจานุเบกษาในปี พ.ศ.2478 นอกจากนั้นในปี พ.ศ.2534 องค์การยูเนสโกยังได้ประกาศให้อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรเป็นแหล่งมรดกโลกร่วมกับอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยและศรีสัชนาลัยภายใต้ชื่อว่า “เมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร” (Historic Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) หากแต่ในวง “วิชาการ” แล้ว การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเมืองกำแพงเพชร โดยเฉพาะ “วัดพระแก้ว” นี้ยังมีจำนวนน้อยมาก เท่าที่มีการศึกษานั้นส่วนใหญ่มักเน้นมิติทางด้านประวัติศาสตร์หรือทางศิลปกรรมในขณะที่มิติทาง “ศิลปะสถาปัตยกรรม” ถือว่ามีปรากฏไม่มากนัก ซึ่งจากมูลเหตุดังกล่าวนี้เองจึงเป็นที่มาของการวิจัยเรื่อง “สถาปัตยกรรมวัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร” นี้ ซึ่งพยายามที่จะเชื่อมโยงจินตภาพของอดีตภายใต้การวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ หลักของเหตุผล ทั้งจากหลักฐานในเชิงเอกสารและข้อมูลทางกายภาพ ร่วมกับระเบียบวิธีวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ผนวกกับองค์ความรู้ทางด้านสถาปัตยกรรมไทย เพื่อนำเสนอในมิติของการ “สันนิษฐานรูปแบบ” ถึงลำดับของพัฒนาการทั้งในเชิง “แผนผัง” และ “รูปแบบ” ทางสถาปัตยกรรมอย่างเป็นทางการ “วิชาการ” ตามทัศนะและความรู้ของผู้วิจัย โดยมุ่งหมายให้เข้าใจถึงบริบททางสังคม การเมือง ศาสนา และวัฒนธรรม ผ่านการสร้างสรรค์ด้วยภูมิปัญญาของช่างไทยในอดีต

ภาพที่ 1-3: ภาพเก่า สภาพทรากโบราณสถาน วัดพระแก้ว เมืองกำแพงเพชร (ที่มา: หอจดหมายเหตุ)

ประวัติศาสตร์เมืองกำแพงเพชร

จินตภาพในเชิงพัฒนาการของเมือง “กำแพงเพชร” เริ่มก่อรูปขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลาย โดยใน “จารึกนครชุม” ระบุว่าพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิทธิ) ผู้ครองรัฐสุโขทัยโปรดฯ ให้ประดิษฐานพระบรมธาตุไว้ที่เมือง “นครชุม” ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง (ตรงข้ามฝากแม่น้ำของตัวเมืองกำแพงเพชร) ในปี พ.ศ.1900¹ อันแสดงให้เห็นถึงบทบาททางการเมืองในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัยทางพื้นที่ตอนล่าง อย่างไรก็ตาม จารึกชิ้นนี้ไม่ปรากฏชื่อเมือง “กำแพงเพชร” ในขณะที่กลั้บระบุถึงชื่อเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใต้อิทธิพลการเมืองของรัฐสุโขทัย ที่สำคัญคือ เมือง “ซากังราว” ซึ่ง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมืองเดียวกันกับเมือง “กำแพงเพชร”² โดยทรงอิงสาระในกฎหมายตราสามดวงพระไอยการลักพา ที่กล่าวถึงเมือง “ชาวคงราวกำแพงเพชร” ทำให้ทรงมั่นพระทัยว่าเมือง “นครชุม” ที่ปรากฏในจารึกนั้นเดิมน่าจะเรียกว่า “ซากังราว”

¹ จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 26-39.

² กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา (พระนคร: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 242-243.

อย่างไรก็ตาม เมือง “ซากังราว” ก็น่าจะเป็นคนละเมืองกับเมือง “นครชุม” เพราะเนื้อความใน “จารึกวัดเขาสุมณภู” ที่ทำขึ้นปี พ.ศ.1911 กล่าวสรรเสริญถึง “รอยพระพุทธรูป” ซึ่งพระมหาธรรมราชาที่ 1 ทรงประดิษฐานไว้บนยอดเขาแห่งนี้ ระบุชื่อเมือง 2 ชื่อว่า “ซากังราว” และ “พระนครชุม” ในลักษณะที่แยกกัน³ นอกจากนี้แล้วเมือง “ซากังราว” กับ “กำแพงเพชร” ยังมีการแสดงออกทางการเมืองที่ต่างกัน โดยเมือง “ซากังราว” ระหว่างช่วงปี พ.ศ.1916-1931 เป็นเมืองหนึ่งในหลายๆ เมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของรัฐสุโขทัย ที่แสดงออกถึงความเข้มแข็งต่อการต้านอำนาจรัฐของอยุธยา สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) ที่หมายจะมายึดครองให้ได้ แต่ไม่เคยทำสำเร็จ ดังที่ พ.ศ.1931 เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ทรงมีพระราชประสงค์จะยกทัพขึ้นไปปราบเมือง “ซากังราว” แต่ทว่าเสด็จสวรรคตเสียก่อน⁴

สำหรับกรณีของเมือง “กำแพงเพชร” นั้น ทั้ง “ชินกาลมาลีปกรณ์” และ “นิทานพระพุทธรูป” ต่างระบุตรงกันว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) หลังจากทรงยึดเมืองพิษณุโลกได้แล้ว ก็ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุนหลวงพะงั่วเจ้าเมืองสุพรรณขึ้นปกครองเมืองนี้ จวบจนต่อมาเมื่อพระมหาธรรมราชาไทได้ทูลขอเมืองพิษณุโลกคืนคืนภายใต้เงื่อนไขสำคัญทางการเมืองบางประการนั้น ก็ได้เสด็จขึ้นไปประทับเมืองพิษณุโลกเอง โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาเทวี พระชนิษฐา ครองเมืองสุโขทัยแทน ที่สำคัญคือพร้อมๆ กันนั้นก็ทรงย้ายศูนย์อำนาจ จาก “เมืองนครชุม” ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงข้ามมาสร้างเมือง “กำแพงเพชร” ทางฝั่งตะวันตกขึ้น เพื่อเป็นยุทธศาสตร์ในการปกป้องการคุกคามของรัฐอยุธยาพร้อมทั้งโปรดฯ ให้พระโอรสของพระชนิษฐาพระนามว่า พระญาณดิส (ใน “นิทานพระพุทธรูป”) หรือ ตีปัญญามหาอำมาตย์ (ใน “ชินกาลมาลีปกรณ์”) ลงมาครองที่เมือง “กำแพงเพชร” นี้ ซึ่งพระญาณดิสก็ได้ดำเนินนโยบายทางการเมืองกับรัฐอยุธยาด้วยการถวายพระมารดาของพระองค์เองไปเป็นพระชายาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ที่ปกครองรัฐอยุธยาในขณะนั้น โดยพระมหาเทวีได้กลายเป็นที่โปรดปรานของผู้ครองรัฐอยุธยา ซึ่งส่งผลให้สัมพันธภาพของทั้ง 2 เมืองมีความแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นภายใต้ระบบเครือญาติ อีกทั้งเพื่อจะเปิดทางให้สามารถอัญเชิญพระพุทธรูป⁵ รวมทั้งพระแก้วมรกตพระพุทธรูปองค์สำคัญขึ้นมาประดิษฐาน ณ เมือง “กำแพงเพชร”⁶

อย่างไรก็ดี ในช่วงปี พ.ศ.1940 รัฐอยุธยาได้แสดงออกถึงอิทธิพลทางการเมืองเหนือรัฐสุโขทัย ดังสะท้อนจากการบัญญัติ “กฎหมายลักษณะลักพา”⁷ เพื่อใช้กับรัฐสุโขทัย ซึ่งเมือง “กำแพงเพชร” ในฐานะเมืองหนึ่งของรัฐสุโขทัย ต้องยอมรับต่อการจัดระเบียบการปกครองเช่นกันที่สำคัญคือได้ปรากฏกษัตริย์พระนาม “สมเด็จพระเจ้าบรมจักรพรรดิราชา” เจ้าเมืองกำแพงเพชรว่าเป็นผู้นำกฎหมายดังกล่าวมาบังคับใช้ที่รัฐสุโขทัย โดยพระนามนี้น่าจะหมายถึงสมเด็จพระนครอินทราชา เนื่องจากทรงเป็นกษัตริย์ที่มีสายพระโลหิตร่วมระหว่างราชวงศ์พระร่วงกับสุพรรณภูมิ แต่ที่สำคัญคือเป็นผู้ที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์สุพรรณภูมิกับพระร่วงที่สำคัญยิ่งอีกพระองค์หนึ่ง นอกจากนี้ใน “จารึกวัดตาเถรซึ่งหน่ง” ที่ทำขึ้นในปี พ.ศ.1943 ยังกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เจ้าเมืองศรีสขณาและสุโขทัยอาราธนาสมเด็จพระมหาศรีกิติจากพชรบุรีศรีกำแพงเพชรให้มาช่วยสร้าง “วัดศรีพิจิตรกิตติกลยาราม” ที่เมืองสุโขทัย⁸

³ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 80-91.

⁴ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร: คลังวิทยา, 2510), หน้า 111-445.

⁵ รัตนปัญญาเถระ; แสง มนวิทูร แปล, ชินกาลมาลีปกรณ์ (พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2510) หน้า 112-118. และพระโพธิรังสี เขียน; แสง มนวิทูร แปล, นิทานพระพุทธรูป (พระนคร: ศิวพร, 2506) หน้า 54-61.

⁶ พระพรหมราชปัญญา; แสง มนวิทูร แปล, รัตนพิมพ์วงศ์ (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510) หน้า 44-45.

⁷ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 153-167.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 356-360.

ทั้งนี้ในปี พ.ศ.1952 ภายหลังจากที่สมเด็จพระนรินทรราชาพระราชชนัดดาของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ยกกำลังพลจากเมืองสุพรรณบุรีมายึดรัฐอยุธยาและขึ้นครองราชสมบัติอย่างสมบูรณ์นั้น ถือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ที่จะทรงครองอำนาจในพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างทั้งหมดสืบต่อมาหลายรัชสมัยอย่างยาวนาน และยังได้ผนวกรัฐสุโขทัยให้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐอยุธยาอย่างเบ็ดเสร็จในปี พ.ศ.1962 เพราะหลังจากที่พระมหาธรรมราชาที่ 3 สิ้นพระชนม์แล้ว ก็เกิดการช่วงชิงอำนาจในรัฐสุโขทัยขึ้น ทำให้การอ้างเหตุเพื่อเข้ามายึดรัฐสุโขทัยจึงเป็นไปได้อย่างชอบธรรมพร้อมๆ กันนั้นก็ทรงแบ่งแยกรัฐสุโขทัยออกเป็น 4 แคว้นย่อย โดยจัดระเบียบการปกครองใหม่ ผ่านการแต่งตั้งผู้ครองแคว้นต่างๆ โดยเฉพาะการกำหนดบทบาทให้เมือง “กำแพงเพชร” มีฐานะเป็นหัวเมืองหนึ่งของอยุธยา⁹ ซึ่งน่าจะเกิดว่าเมืองอื่นๆ อันได้แก่ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย พิษณุโลก ต่างล้วนแต่มีเจ้าเมืองเป็นผู้สืบเชื้อสายจากราชวงศ์สุโขทัยทั้งสิ้น เฉพาะกับ “กำแพงเพชร” เท่านั้นที่ผู้ครองเมืองถูกแต่งตั้งจากอยุธยาโดยตรง และประเด็นที่น่าสนใจอีกมุมหนึ่งก็คือสมเด็จพระนรินทรราชาซึ่งได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงสุโขทัยอีกด้วย เพราะนั่นก็ยิ่งเท่ากับตอกย้ำความสัมพันธ์ภาพพระหว่างรัฐอยุธยา ราชวงศ์สุพรรณภูมิกับรัฐสุโขทัย ให้ทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้น¹⁰

ความสำคัญของเมือง “กำแพงเพชร” นั้นยังคงสืบเนื่องต่อมาระหว่างช่วงปี พ.ศ.1991-2031 อันตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ราชวงศ์สุพรรณภูมิกับเจ้าหญิงในราชวงศ์สุโขทัย นอกจากจะทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการปกครองให้เป็นแบบรวมศูนย์อำนาจขึ้น ด้วยการยกเลิกเมืองลูกหลวงที่ให้เจ้านายในราชวงศ์ปกครอง และจัดตั้งฐานะของเมืองที่สอดคล้องกับขนาดและความสำคัญ อันได้แก่ เมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และจัตวา ซึ่งมีผลทำให้รัฐอยุธยามีระบบการปกครองแบบราชาอาณาจักรที่เข้มแข็งขึ้นแล้ว¹¹ ที่สำคัญก็คือการที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการซ่อมสร้างกำแพงเมืองของ “กำแพงเพชร” ครั้งใหญ่นั้น¹² เชื่อได้อ่าน่าจะต้องรวมไปถึงสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งที่อยู่ภายในเมืองและภายนอกเมืองส่วนหนึ่งด้วยเช่นกัน โดยเบื้องต้นในเชิงวัตถุประสงค์หลักแล้วคงเพื่อใช้เป็นเครื่องป้องกันหลักสำหรับสนับสนุนเมืองพิษณุโลกจากหัวเมืองเหนือ ซึ่งในขณะนั้นพระเจ้าติโลกราชแห่งรัฐล้านนากำลังขยายฐานอำนาจลงมาทับซ้อนกับบริเวณที่เคยเป็นเมืองขึ้นของรัฐสุโขทัยแต่เดิม เพราะส่งผลให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเพื่อวางยุทธศาสตร์ในการจะรับมือ หากแต่เมือง “กำแพงเพชร” กลับไม่เคยถูกอำนาจจากรัฐล้านนาเข้ามายึดครองแต่อย่างใด จวบจนกระทั่งหลังการสวรรคตของพระเจ้าติโลกราชในปี พ.ศ.2030 และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในปี พ.ศ.2031

ต่อมาในปี พ.ศ.2053 พระยาศรีธรรมมาโคกราชได้ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรในเทวสถานและยังทำการซ่อมแปลงวัดมหาธาตุ รวมถึงวัดและสิ่งก่อสร้างต่างๆ เพื่ออุทิศถวายแก่กษัตริย์อยุธยาและเจ้าเมืองพิษณุโลก¹³ ซึ่งนับจากนั้นมาเมือง “กำแพงเพชร” ก็ถูกลดบทบาทลงตามลำดับจนถึงหลังสงครามครั้งใหญ่คราวเสียกรุงศรีอยุธยาในครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2310 ก็ทำให้เมือง “กำแพงเพชร” เองก็ได้รับความเสียหายไปด้วย จวบจนภายหลังสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนมาแล้ว เมือง “กำแพงเพชร” ได้ถูกบูรณาการให้กลับขึ้นใหม่มีบทบาทอีกครั้งในฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นโท¹⁴ จนกระทั่งต่อมาใน

⁹ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า 445-446.

¹⁰ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 88-95 และ 150-169.

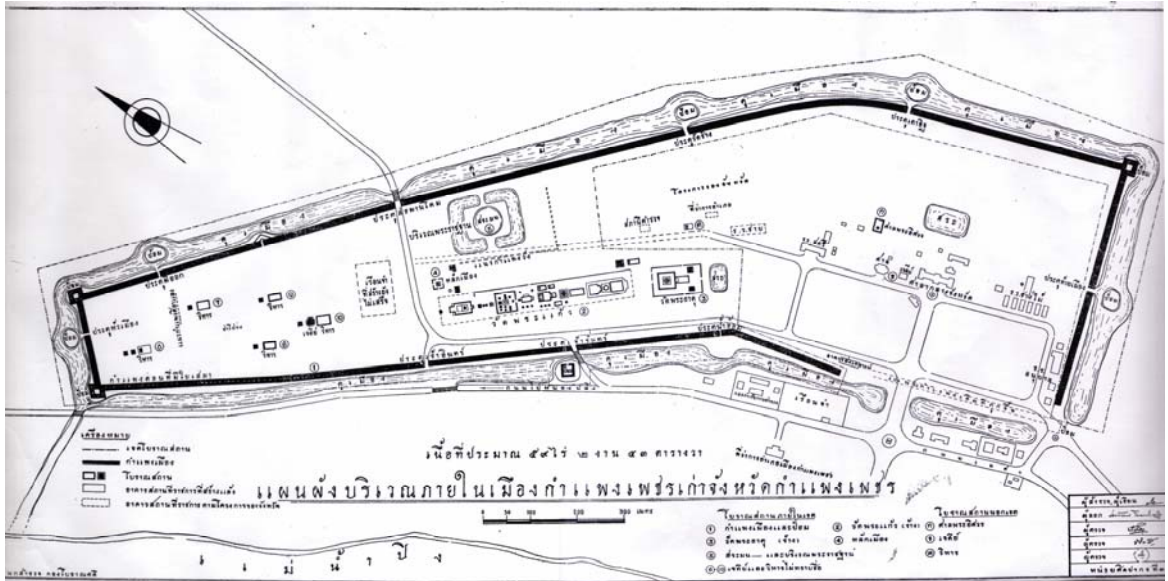
¹¹ มุลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย, หน้า 73-76.

¹² วัน วลิต; วนาศรี สามนแสน แปล, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ.2182 (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2523), หน้า 41.

¹³ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า 168-174.

¹⁴ บุหลง ศรีกนก, “ประวัติศาสตร์เมืองกำแพงเพชร ในสมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงศรีรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กำแพงเพชร (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, 2528), หน้า 331.

สมัยรัตนโกสินทร์ครั้งรัชกาลที่ 5 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองในความควบคุมของมหาดไทย ภายใต้ระบบรวมศูนย์แบบใหม่หรือที่เรียกว่า “ระบบเทศาภิบาลมณฑล” นั้น “กำแพงเพชร” ก็ถูกรวมให้ขึ้นกับมณฑลนครสวรรค์ในปี พ.ศ.2438 และต่อมาจึงถูกเปลี่ยนชื่อเรียกจากคำว่า “เมืองกำแพงเพชร” ให้มาเป็นชื่อเรียกใหม่ว่า “จังหวัดกำแพงเพชร” ในปี พ.ศ.2459 ก่อนที่จะมีการยกเลิกระบบมณฑลเทศาภิบาลดังกล่าวมาเป็นการจัดระเบียบการปกครองแบบใหม่อย่างสมัยปัจจุบันอีกครั้งในปี พ.ศ.2476

ภาพที่ 4: แผนผังบริเวณภายในเมืองกำแพงเพชร

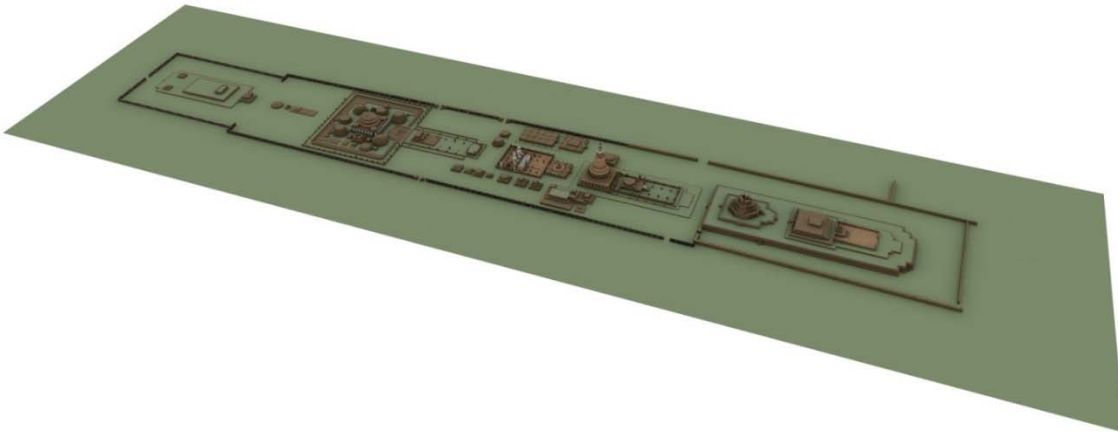
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ลักษณะทางกายภาพของสถาปัตยกรรม “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชร

“วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชรเป็นพระอารามที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง มีลักษณะแผนผังเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” ที่วางขนานกับแนวกำแพงเมืองและแม่น้ำปิง โดยหันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ตัวพระอารามกั้นล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วกว้างประมาณ 60.00 เมตร และยาวประมาณ 245.00 เมตร ที่สำคัญคือสถาปัตยกรรมสำคัญทั้งหมดนั้น ถูกจัดวางให้อยู่บนแนวแกนหลักประธานเดียวกันโดยแบ่งออกเป็น 5 ชุด¹⁵ เรียงตามลำดับจากทางทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก ได้แก่ ชุดฐานไพทีใหญ่, ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม, ชุดวิหารพระนอน, ชุดเจดีย์ช้างล้อม และชุดพระอุโบสถ¹⁶ ก่อด้วยศิลาแลงเกือบทั้งหมดโดยแต่ละชุดมีคุณลักษณะทางกายภาพที่สำคัญดังนี้

¹⁵ จัดแบ่งตามกลุ่มสถาปัตยกรรมที่ประกอบด้วยอาคารหลักสำคัญๆ ที่ผ่านการวิเคราะห์ในเชิงลำดับพัฒนาการ

¹⁶ ชุดที่ตั้งอยู่ที่ท้ายสุดของวัดซึ่งอยู่นอกเขต “กำแพงแก้ว” หลักนี้ บริเวณดังกล่าวมีร่องรอยของ “กำแพงแก้ว” ทางทิศตะวันตกที่ต่อยาวออกไปจากแนว “กำแพงแก้ว” ชุดใหญ่นั้น แต่น่าเสียดายที่ปรากฏอยู่เหลือน้อยเกินไปจึงทำให้ไม่ทราบถึงอาณาเขตทั้งหมดที่ชัดเจนได้

ภาพที่ 5: ทศนียภาพ 3 มิติทั้งพระอาราม สภาพปัจจุบัน

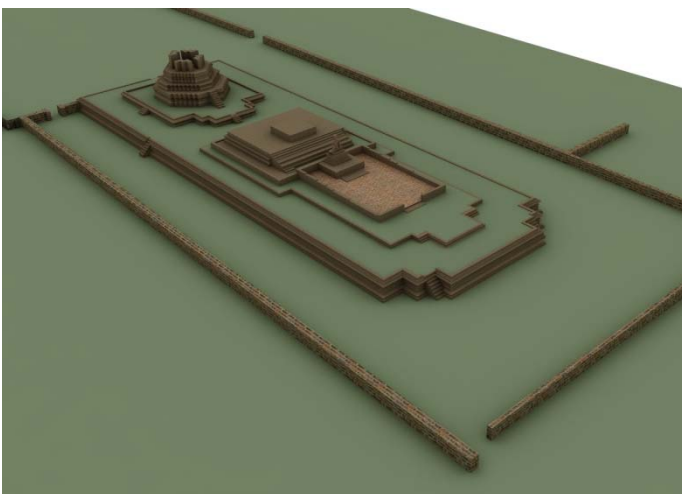
1. “**ซุทธฐานไพทีใหญ่**” ตั้งอยู่ส่วนด้านหน้าสุดของพระอาราม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ลักษณะเป็นฐานไพทีที่มีขนาดใหญ่ ยกสูงรองรับอาคารสำคัญที่ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหมด ประกอบด้วย

ก. ฐานไพที มีแผนผังเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” ด้านหน้าซีกเป็น “มุข” แบบย่อมุมไม้สิบสอง มีด้านกว้างประมาณ 30.50 เมตร ด้านยาวประมาณ 86.80 เมตร และสูงประมาณ 1.73 เมตร

ข. พระวิหาร ตั้งอยู่ส่วนหน้าสุดบนฐานไพที มีผังพื้นอาคารเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” ด้านหน้าซีกเป็น “มุข” ตัวอาคารกว้างประมาณ 13.40 เมตร ยาวประมาณ 27.50 เมตร และยกฐานสูงประมาณ 0.90 เมตร ด้านกว้างแบ่งเป็น 3 ห้องเสา ด้านยาวเป็น 8 ห้อง (นับรวมมุข)

ค. อาคารผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สร้างเชื่อมต่อกับท้ายของพระวิหาร มีผังพื้นรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ส่วนฐานอาคารซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปรวม 4 ชั้น โดยกว้างระหว่าง 20.80 เมตร และสูงประมาณ 4.23 เมตร

ง. เจดีย์อาคาร ถัดออกไปทางด้านหลังของอาคารผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 5.95 เมตร มีเจดีย์อาคารความสูงโดยรวมจากพื้นของฐานไพทีถึงปลายผนังตัวเรือนที่เหลือน้อยอยู่ประมาณ 8.10 เมตร โดยชั้นที่ 2-4 มีลักษณะทำเป็นย่อมุมไม้อย่างมากและเรือนธาตุเป็นแบบ “โปร่ง” ย่อไม้ 12 ที่หักหายไปพร้อมส่วนยอด

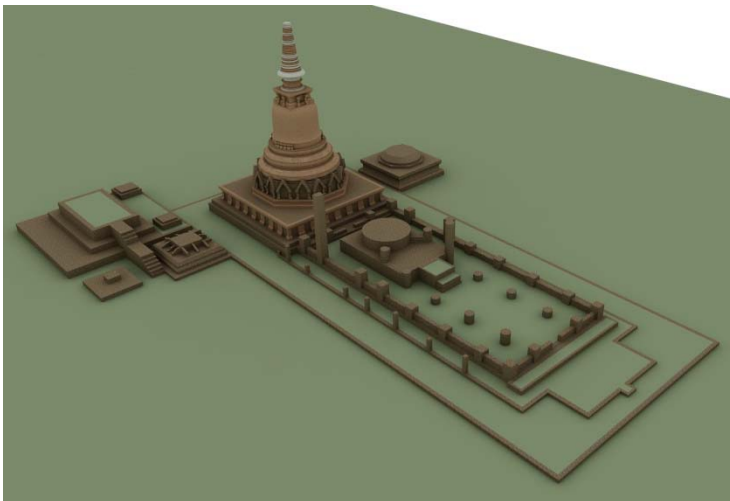
ภาพที่ 6: ทศนียภาพ 3 มิติสภาพปัจจุบันบริเวณ “ซุทธฐานไพทีใหญ่”

2. **“ชุดเจดีย์สี่สิงห์ล้อม”**: เป็นชุดอาคารที่ตั้งบนฐานไพทีใหญ่ซึ่งรองรับตัวอาคารหลักสำคัญอันประกอบด้วย

ก. ฐานไพทีใหญ่ ผังพื้นเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 22.70 เมตร ยาวประมาณ 55.75 เมตร และสูงประมาณ 0.64 เมตร

ข. พระวิหาร ตั้งอยู่ส่วนหน้าบนฐานไพที มีผังพื้นอาคารเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 15.95 เมตร โดยด้านสกัดนี้แบ่งเป็น 3 ห้องเสา ส่วนด้านยาว 36.57 เมตร แบ่งเป็น 7 ห้องเสา (ไม่นับมุขเด็จ) ด้านหน้าซีกเป็น “มุขเด็จ”

ค. พระเจดีย์ตั้งชิดกับส่วนท้ายของพระวิหาร เป็นเจดีย์ “ทรงกลม” แบบลังกา ช่วงปลียอดหักหายบางส่วนเหลือความสูงจากฐานไพทีประมาณ 20.06 เมตร ผังเป็นรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” กว้างด้านละประมาณ 15.25 เมตร ฐานชั้นล่างประดับประติมากรรมปูนปั้น “รูปสิงห์” ล้อมโดยรอบ 32 ตัว ถัดขึ้นไปเป็น “ชั้นคูหา” ผังเป็นรูป “แปดเหลี่ยมจัตุรัส” ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัยรวม 16 ซุ้ม ส่วนบัลลังก์มีผังรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ซึ่ง “ยกเก็จ” ออกมาทำเป็นซุ้มจรณะนำขนาดเล็กทั้ง 4 ด้าน สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปนอกจากอาคารหลักที่ตั้งบนฐานไพทีดังกล่าวแล้ว บริเวณโดยรอบๆ ยังมีอาคารย่อยขนาดย่อม สถาปัตยกรรมหักหายเหลือเพียงฐาน

ภาพที่ 7: ทศนิยมภาพ 3 มิติสภาพปัจจุบันบริเวณ “ชุดเจดีย์สี่สิงห์ล้อม”

3. **“ชุดวิหารพระนอน”**: ตั้งบนระดับพื้นดินถัดจาก “พระเจดีย์สี่สิงห์ล้อม” ซึ่งประกอบด้วยอาคารสำคัญที่อยู่ในแนวแกนหลักเพียง 2 หลัง ตั้งเรียงกันโดยหันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามลำดับ ประกอบด้วย

ก. พระมณฑปน้อยเป็นอาคาร “โถง” ขนาดย่อม มีผังพื้นอาคารรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ยาวด้านละ 10.50 เมตร แต่ลดด้านแบ่งเป็น 3 ห้อง ยกสูงประมาณ 1.10 เมตร บนฐานนั้นมีเพียงแนวเสาโครงสร้างซึ่งหักพังเหลือแค่ส่วนโคนเสา

ข. วิหารพระนอนเป็นอาคารหลักประธานของชุดนี้ตั้งห่างจากกับ “มณฑปน้อย” ซึ่งอยู่ด้านหน้าเล็กน้อย มีผังพื้นอาคารเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 17.90 เมตร ยาวประมาณ 22.43 เมตร ส่วนฐานยกสูงประมาณ 0.30 เมตร ตัวอาคารแบ่งช่วงเสาด้านกว้างออกเป็น 5 ห้อง มีห้องกลางขนาดกว้างสุด ในขณะที่ด้านยาวแบ่งเป็น 7 ห้อง ตัวอาคารทำเป็นแบบ “โถง” แต่ทำพนักกันสูงจากพื้นในอาคารประมาณ 0.90 เมตร ที่พนักด้านนอกมีหลักฐานระบุว่าตกแต่งด้วยภาพปูนปั้นเล่าเรื่อง “รามเกียรติ์” ภายในพระวิหารประดิษฐาน “พระประธาน” เป็นชุดรวม 3 องค์ ได้แก่ พระพุทธรูปสี่ทศมาส 1 องค์ ตั้งอยู่ด้านหน้า และพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิอีก 2 องค์ตั้งซ้อนอยู่ด้านหลัง

นอกจากนี้แล้วบริเวณโดยรอบยังมีอาคารย่อยอื่นๆ สภาพหักหายเหลือเพียงฐานและเสาเพียงเล็กน้อย ร่วมประกอบอีกส่วนหนึ่ง

ภาพที่ 8: ทศนียภาพ 3 มิติสภาพปัจจุบันบริเวณ “ชุดวิหารพระนอน”

4. “ชุดเจดีย์ข้างล้อม”: ตั้งถัดจาก “ชุดวิหารพระนอน” ออกไปทางด้านหลังประมาณ 10.42 เมตร เป็นจุดที่มีกลุ่มเจดีย์อาคารต่างๆ ปรากฏร่วมในผังบริเวณมากที่สุดและเกือบทั้งหมดหันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออก โดยประกอบด้วย

ก. พระวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าสุด มีผังพื้นอาคารรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 19.00 เมตร ยาวประมาณ 39.50 เมตร และยกฐานสูงประมาณ 0.90 เมตร ด้านสกัดหรือด้านกว้างแบ่งออกเป็น 3 ห้อง ไม่นับรวมแนวเสาพนักระเบียง ส่วนด้านยาวมี 7 ห้องไม่นับ “มุขเด็จ” ที่ยื่นออกมา ซึ่งมีร่องรอย “เสาน้ำมุข” และ “เสาพาไล” กลางห้องรองสุดท้ายตั้งฐานชุกชีพระประธาน รวมทั้งส่วนท้ายพระวิหารมีประตูเชื่อมต่อกับพระมณฑป “พระอัฐารส”

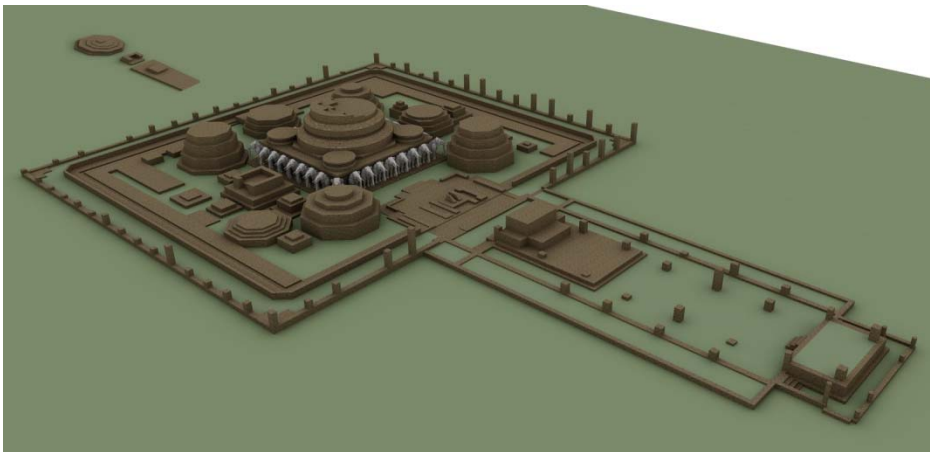
ข. พระมณฑป “พระอัฐารส” พบร่องรอยของข้อพระบาททองคำ “พระประธาน” ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ กึ่งกลางอาคาร โดยกว้าง 0.60 เมตร และยาว 1.70 เมตร อันแสดงถึงจินตภาพว่าน่าจะเป็นพระพุทธรูปยืนคต “พระอัฐารส” ส่วนตัวอาคารเหลือร่องรอยปรากฏไม่มากนัก เสาหักพังเหลือเพียงส่วนโคนเล็กน้อยเท่านั้น มีผังพื้นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” ซึ่งจัดวางให้ด้านยาวเป็นด้านหน้าและแบ่งช่วงเสาออกเป็น 3 ห้อง โดยกว้างรวมประมาณ 13.50 เมตร ทั้งนี้ช่วงเสานั้นถูกกำหนดให้อยู่ในมิติเดียวกับของพระวิหาร ในขณะที่ด้านข้างยาวรวมประมาณ 11.10 เมตร เฉพาะช่วงเสาที่ขนานทองคำ “พระอัฐารส” กว้างเพียง 3.05 เมตร ส่วนด้านนอกของอาคารมีทางเดินโอบทั้งด้านข้างและด้านหลังอีกแนวหนึ่ง ซึ่งมีเสานาถาย่อมตั้งประจำตรงกับตำแหน่งแนว “เสาโครงสร้าง” หลักของอาคาร

ค. พระเจดีย์ประธาน เป็น “เจดีย์ทรงกลม” แบบลังกาตั้งอยู่ใจกลางพื้นที่ภายในระเบียงคต มีฐานเชิงรองรับฐานปัทมรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ซึ่งกว้างประมาณ 13.40 เมตร และสูงประมาณ 2.70 เมตร ส่วนของท้องไม้ยอดสูงเพื่อให้มีพื้นที่ประดับประดากรรม “รูปช้าง” จำนวน 32 ตัว เหนือฐานชุกชีขึ้นไปตรงมุมทั้ง 4 มีร่องรอยส่วนฐานของ “เจดีย์จำลอง” ขนาดเล็ก สำหรับฐานด้านบนของพระเจดีย์ประธานทำเป็นรูป “แปดเหลี่ยม” ตั้งรับชุกชีมาลัยเถาแบบ “บัวถลา” ที่มีลักษณะกลมซ้อนกัน 3 ชั้น แต่เหนือจากนี้ขึ้นไปหักพังเสียหายหมดแล้ว โดยเหลือความสูงรวมประมาณเพียง 4.75 เมตร

ง. พระเจดีย์มุมตั้งอยู่บนพื้นดินตรงบริเวณมุมทั้ง 4 ของพระเจดีย์ เป็น “เจดีย์ทรงกลม” แบบฐานแปดเหลี่ยม กว้างด้านละประมาณ 2.90 เมตร สภาพหักหายเหลือความสูงประมาณ 0.90 เมตร นอกจากนี้ภายในระเบียงคตยังมีร่องรอยพระเจดีย์รายอีกจำนวนหนึ่งที่มีทั้งขนาดเล็กและขนาดย่อม แต่ส่วนใหญ่เหลือเพียงส่วนของฐานเชิง

ฉ. พระระเบียงคด เป็นแบบ “โถง” ที่มีผังพื้นอาคารเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 44.70 เมตร และยาวประมาณ 51.40 เมตร ยกพื้นสูงประมาณ 0.30 เมตร ตั้งรับเสารายซึ่งหักพังแทบทุกต้น ภายในตัวพระระเบียงใช้เป็นทางเดินรอบ มี “ประตู” จากส่วนท้ายพระมณฑปสำหรับเป็นทางเข้าออก ถัดจากทางเดินรอบเป็นฐานชุกชีประดิษฐาน “พระพุทธรูปราย” ซึ่งวางหันหน้าออกมา ในขณะที่ด้านหลังพระพุทธรูปมีร่องรอยก่อผนัง เจาะเป็น “ช่องลม” ยาว

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอาคารขนาดเล็กที่ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างจำนวน 3 หลัง โดยทั้งหมดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และจัดวางเรียงต่อกันเป็นลำดับทางด้านหลังพระระเบียงคดซึ่งห่างออกไปราว 7.70 เมตร

ภาพที่ 9: ทศนิยมภาพ 3 มิติ สถาปัตยกรรมปัจจุบัน “ชุดเจดีย์ข้างล้อม”

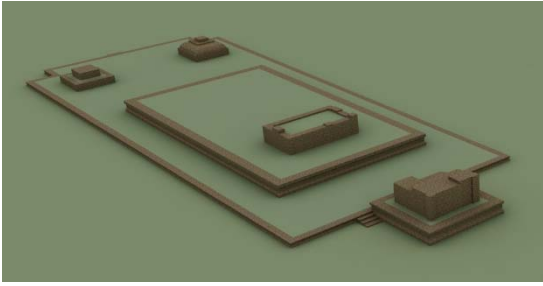
5. “ชุดพระอุโบสถ”: เป็นองค์ประกอบสำคัญที่จัดวางไว้ตรงส่วนท้ายสุดบนแนวแกนหลักของ “ผังโครงสร้าง” หากแต่ถูกแยกให้อยู่นอกแนวเขตกำแพงแก้วหลัก และที่สำคัญคือเป็นสถาปัตยกรรมเพียงชุดเดียวที่ถูกกำหนดให้หันหน้าไปทาง “ทิศตะวันตก” โดยประกอบด้วย

ก. ฐานไฟที่มีผังพื้นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 20.90 เมตร ยาวประมาณ 44.80 เมตร และสูงประมาณ 0.90 เมตร ส่วนท้ายของฐานมีพระมณฑปวางยื่นต่อจากฐานออกไป

ข. พระอุโบสถตั้งบนฐานไฟในตำแหน่งที่เชื่อมมาทางด้านหลัง ส่วนหน้าเปิดเป็นพื้นที่โล่งว่าง ตัวอาคารมีผังพื้นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 15.40 เมตร ทำเป็น 3 ห้องเสาส่วนด้านยาวมีระยะประมาณ 24.50 เมตร ทำเป็น 6 ห้องเสา ฐานสูงราว 0.60 เมตร เหลือหลักฐานไม่มากนัก ที่สำคัญคือพบ “ใบเสมา” ทำด้วยหินชนวนวางบนฐานไฟที่นี่

ค. เจดีย์คู่ตั้งบนฐานไฟที่ทางด้านหน้าเยื้องจากพระอุโบสถซ้าย-ขวาข้างละ 1 องค์ เป็นเจดีย์ “ทรงกลม” ที่หักหายเหลือเพียงฐานรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ขนาดประมาณ 3.90 เมตร และถัดขึ้นไปเป็นฐานรูป “แปดเหลี่ยม”

ง. พระมณฑปเป็นอาคารขนาดย่อมที่เชื่อมต่อจากกึ่งกลางด้านหลังท้ายฐานไฟ มีผังพื้นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” กว้างประมาณ 6.30 เมตร ยาวประมาณ 7.60 เมตร และยกฐานสูงจากพื้นดินประมาณ 1.20 เมตร ตัวเรือนธาตุมีผังเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” แบบย่อมุมไม้ 20 แต่ตัวอาคารหักหายไปกว่าครึ่ง เหลือด้านหน้าเป็นซุ้มคูหาที่เป็นช่องเข้าสู่ห้องภายในซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูป

ภาพที่ 10: ทศนิยมภาพ 3 มิติสภาพปัจจุบัน “ชุดพระอุโบสถ”

วิเคราะห์พัฒนาการในเชิง “แผนผัง” และ “รูปแบบ” ของสถาปัตยกรรม “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชร

การศึกษานี้ได้ใช้วิธีการที่แตกต่างจากศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของพุทธสถานอื่นๆ ที่เคยมีมานั้นคือการเริ่มวิเคราะห์จาก “กำแพงแก้ว” อันเป็นองค์ประกอบรอง แล้วจึงนำเข้าสู่การวิเคราะห์องค์ประกอบหลักอื่นๆ อันได้แก่ พระวิหารหรือพระอุโบสถและพระเจดีย์หรือพระปรางค์ เนื่องเพราะวัดพระแก้วแห่งนี้มีความพิเศษเฉพาะตัว ตรงที่ลักษณะของแผนผังถูกโอบล้อมด้วย “กำแพงแก้ว” ที่มี “รูปแบบ” 3 จินตลักษณ์คือ แบบ “กำแพงใหญ่บัวหลังเจียด” แบบ “กำแพงเล็กบัวหลังเจียด” และแบบ “ฐานปัทม์บัวลูกแก้ว” รวมทั้ง “จุดเชื่อมต่อ” และตำแหน่งที่ตั้งของ “ช่องทางเข้า” ทั้งหมดที่มีจุดน่าสนใจจำนวน 16 จุดด้วยกัน

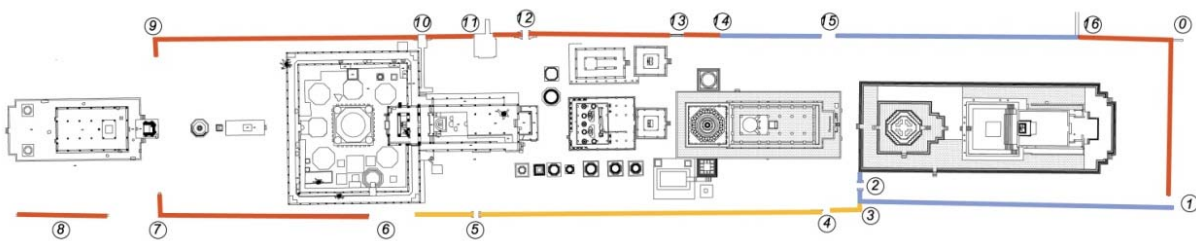
● แบบกำแพงใหญ่บัวหลังเจียด

● แบบกำแพงเล็กบัวหลังเจียด

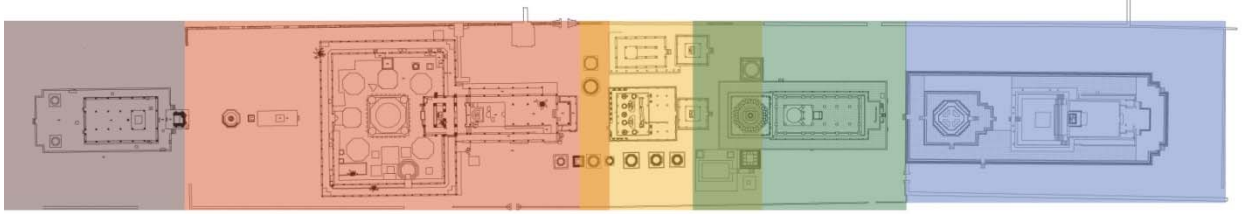

● แบบฐานปัทม์บัวลูกแก้ว

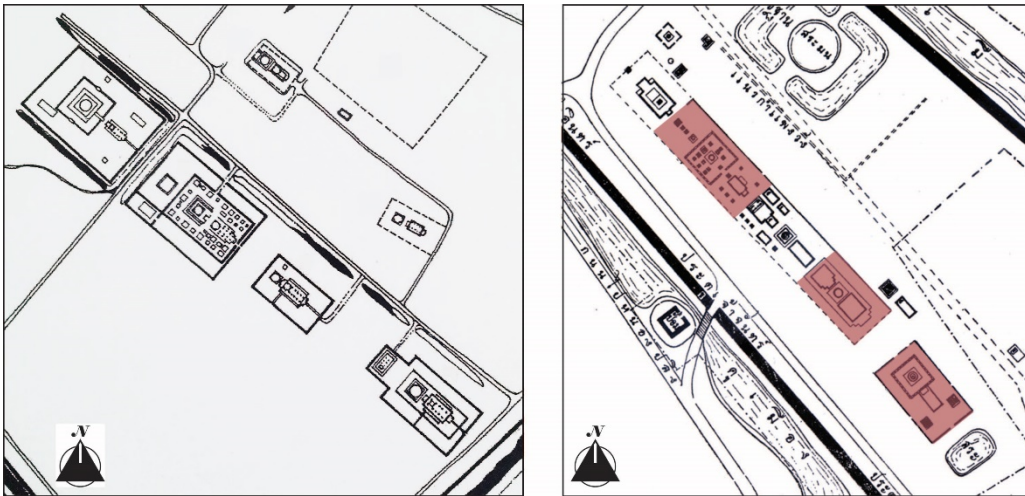
ภาพที่ 11: แผนภาพแสดงจุดสังเกตบนกำแพงแก้ว

ซึ่งข้อสังเกตทั้งหมดดังกล่าว วิเคราะห์ได้ว่าพื้นที่โดยรวมทั้งพระอารามของ “วัดพระแก้ว” นี้ถูกแบ่งออกได้เป็น 5 บริเวณ

ภาพที่ 12: แผนภาพแสดงพื้นที่ 5 บริเวณ

โดยแต่ละบริเวณจะมีคุณลักษณะทั้งที่เป็นแบบ “ต่อเนื่องกัน” และแบบ “เหลื่อมกัน” อันนำมาซึ่งบทสรุปที่ว่าพื้นที่บริเวณ “ชุดวิหารพระนอน” กับ “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” นั้น เดิมทีเป็น “พื้นที่ว่าง” ถูกกำหนดให้เว้นห่างกันของ 2 วัดหลักมาก่อน คือ ระหว่าง “ชุดฐานไพทีใหญ่” กับ “ชุดเจดีย์ช้างล้อม” ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวนี้สังเกตได้ว่าเป็นระเบียบแบบแผนในวิธีการจัดวาง “แผนผัง” พระอารามของเมืองศรีสัชนาลัย ที่สร้างเรียงต่อกันไปตามแนวแกนยาวนั้น โดยต้องมีระยะที่ห่างเป็นช่วงๆ อันเท่าๆ กันหรือใกล้เคียงกันเสมอ

ภาพที่ 13: แผนภาพเปรียบเทียบผังเมืองศรีสัชนาลัย (ซ้าย) กับกำแพงเพชร (ขวา)

จากจินตภาพเบื้องต้นดังกล่าวสามารถนำไปเชื่อมโยงกับมิติในเชิง “กายภาพ” ของความสัมพันธ์ระหว่าง “ฐานไพที” กับ “กำแพงแก้ว” ซึ่งจากการขุดค้นของกรมศิลปากรพบว่าใต้ระดับพื้นล่างสุดของฐานไพทีลงไปนั้นยังมี “ฐานเขียง” ที่วางซ้อนกันแบบ 3 ชั้นอีกชุดหนึ่งตั้งอยู่ ณ ระดับ “พื้นดิน” ด้วย ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเดิมทีตัวฐานไพทีนี้ไม่ได้มีขนาดสูงใหญ่ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน คงมีขนาดที่ตั้งรับเฉพาะตัวพระวิหารเพียงหลังเดียว ต่อมาภายหลังจึงได้ต่อเพิ่มให้ยาวมาทางด้านหลังสำหรับรับชุด “เจดีย์คาร” องค์ใหม่นี้ พร้อมกับการขยายด้านกว้างด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับชุดองค์ประกอบต่างๆ ดังกล่าวทั้งหมดเข้าด้วยกันเป็นชุดเดี่ยวนั่นเอง

ทั้งนี้จากการศึกษาและวิเคราะห์ดังกล่าวมาแล้วทั้งหมด สามารถให้จินตภาพในการลำดับพัฒนาการของระเบียบแบบแผนกับการจัดวาง “พื้นที่” ของวัดพระแก้วได้ว่า เริ่มจาก “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” ถัดมาเป็น “ชุดฐานไพทีใหญ่” และ “ชุดวิหารพระนอน” ก่อนจะเป็น “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” กับ “ชุดพระอุโบสถ” ที่อาจสร้างขึ้นในสมัยเดียวกัน

พัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของ “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชรในเชิงมิติที่เชื่อมโยงกับบริบททาง “ประวัติศาสตร์”

การลำดับพัฒนาการของระเบียบแบบแผนกับการจัดวาง “พื้นที่” ของ “วัดพระแก้ว” ประกอบกับสาระที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางด้าน “ประวัติศาสตร์” ทำให้สามารถสรุปเป็นพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมครั้งสำคัญๆ อยู่ 5 ยุคสมัย คือ

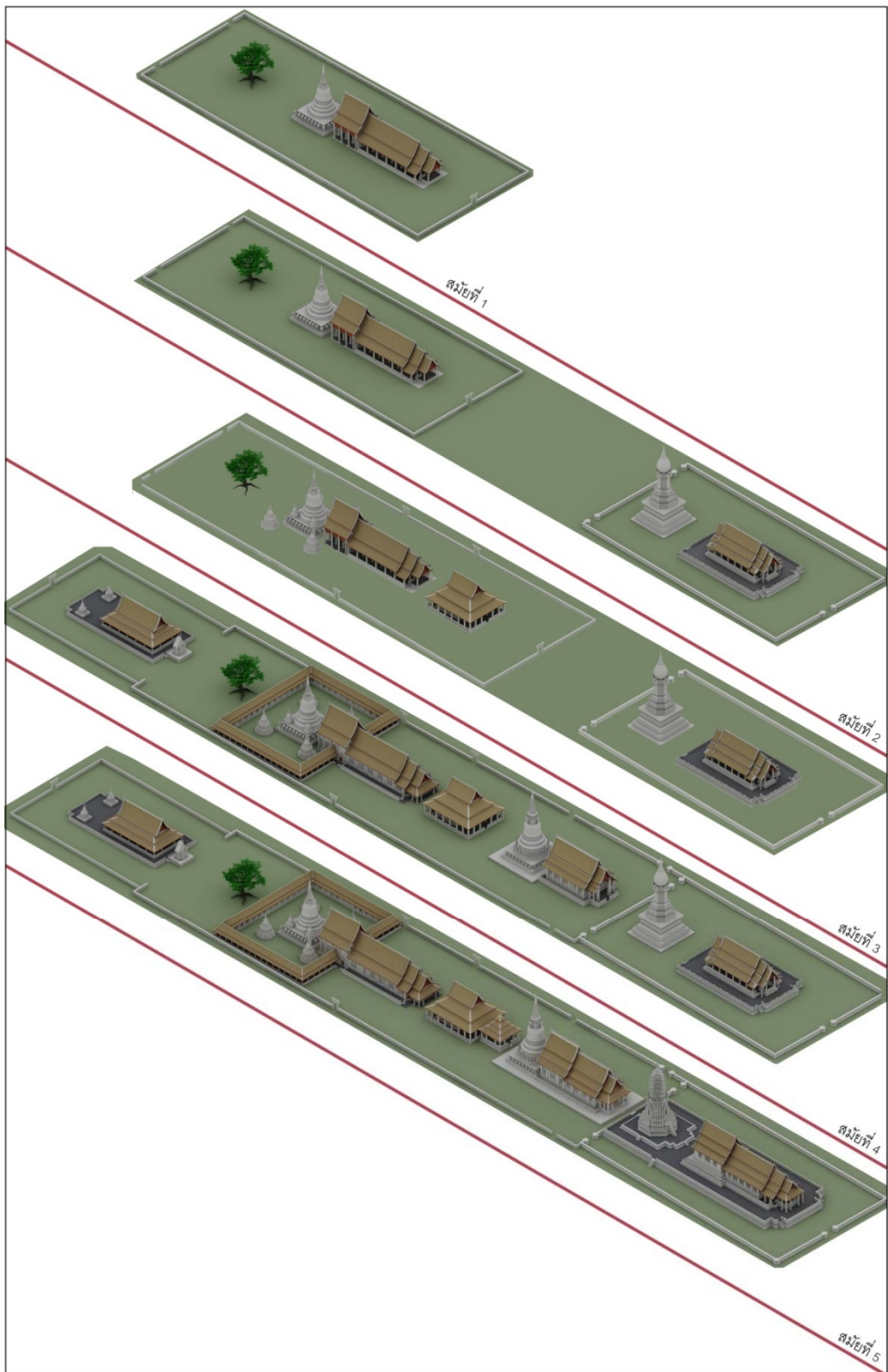
ยุคสมัยที่ 1: ระหว่างราวปี พ.ศ.1905-1911 เป็นการสร้าง “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” โดย พระมหาธรรมราชาลิไทกษัตริย์แห่งรัฐสุโขทัย เพื่อประดิษฐาน “พระบรมธาตุ” ณ กลางเมืองกำแพงเพชร โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นช่วงที่รับอิทธิพลจากแบบอย่างสมัย “สุโขทัยตอนปลาย” อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ข้างล้อม, เจดีย์กลม “แบบลังกา”, เจดีย์ “ทรงดอกบัวตูม” รวมทั้ง พระมณฑป “พระอัฐสารส” และต้นศรีมหาโพธิ์

ยุคสมัยที่ 2: ระหว่างราวปี พ.ศ.1905-1911 (ช่วงเวลาคาบเกี่ยวกัน) หลังจากประดิษฐานพระบรมธาตุแล้วก็มีการสร้างวัดอื่นขึ้นในเมืองกำแพงเพชรนี้ โดยเฉพาะ “ชุดฐานไพทีใหญ่” อีกวัดหนึ่ง ซึ่งยังคงสืบต่อแบบอย่างทางสถาปัตยกรรมที่รับอิทธิพล “สุโขทัยตอนปลาย” เช่นเดียวกับยุคแรกหากแต่เริ่มมีแบบแผนเฉพาะที่เป็น “สกุลช่างกำแพงเพชร” ปรากฏชัดด้วย

ยุคสมัยที่ 3: ระหว่างราวปี พ.ศ.1911-1931 เมื่อพระญาณดิสมาเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร ก็เป็นผู้ที่เจริญสัมพันธไมตรีกับรัฐอยุธยาสายราชวงศ์สุพรรณภูมิอย่างใกล้ชิดจึงเป็นช่วงที่ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระอารามแห่งนี้ได้รับอิทธิพลตามแบบอย่างสาย “สุพรรณภูมิ” เข้าร่วมกับมาประกอบแบบอย่างสุโขทัย

ยุคสมัยที่ 4: ระหว่างราวปี พ.ศ.1940-1962 อันเป็นช่วงสมัยที่รัฐอยุธยาเริ่มมีบทบาททางการเมืองการปกครองเหนือรัฐสุโขทัยโดยเฉพาะเมื่อสมเด็จพระนครินทราราชทรงผนวชเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐอยุธยาโดยสมบูรณ์ ทำให้เป็นช่วงที่รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดพระแก้วแห่งนี้สะท้อนถึงอิทธิพลของแบบอย่าง “อยุธยาตอนต้น” อย่างมาก พร้อมๆ กับแบบแผนของสกุลช่างกำแพงเพชรเองก็ปรากฏตัวอย่างมากขึ้นเช่นกัน

ยุคสมัยที่ 5: ระหว่างราวปี พ.ศ.1991-2031 ช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกษัตริย์แห่งรัฐอยุธยา ที่ทรงเข้ามา “ซ่อมสร้าง” เมืองกำแพงเพชรให้มั่นคง เพื่อใช้เป็นเมืองสนับสนุนด้านการศึกษาสงครามให้แก่เมืองพิษณุโลกและรัฐอยุธยาเอง จากการขยายอิทธิพลของรัฐ “ล้านนา” ที่เริ่มแผ่ลงมาจากด้านใต้ จึงเป็นช่วงที่รูปแบบสถาปัตยกรรมของพระอารามแห่งนี้ได้รับอิทธิพลตามแบบอย่าง “อยุธยาตอนต้น” อย่างเต็มที่อีกครั้ง

ภาพที่ 14: ภาพ Isometric สรุปลพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมของ “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชร

ลำดับพัฒนาการของ “แผนผัง” และ “รูปแบบ” ทางสถาปัตยกรรมของพุทธสถาปัตยกรรม “วัดพระแก้ว”

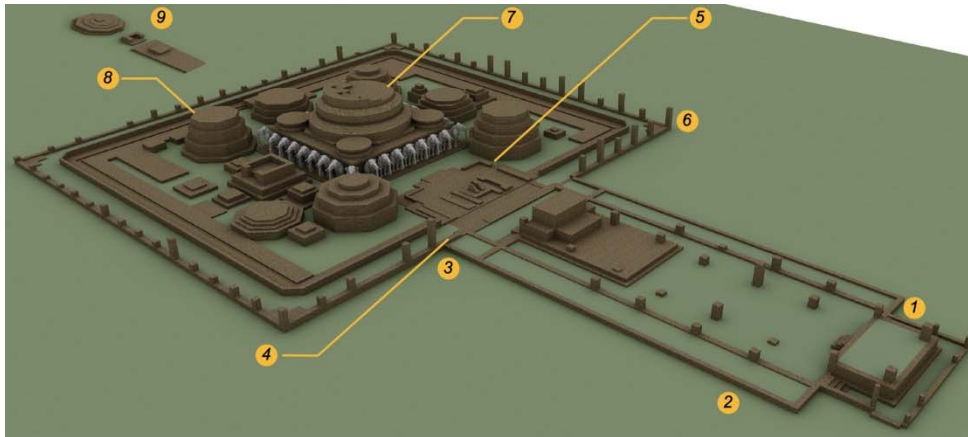
จากบริบททางด้านสังคม การเมือง และการพระศาสนาทั้ง 5 ช่วงสมัย ที่ก่อให้เกิดการ “เปลี่ยนแปลง” ทางกายภาพของ “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชรนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการของแต่ละองค์ประกอบทั้งในเชิงที่เป็นภาพรวมและของแต่ละชุดที่แตกต่างกัน ได้แก่

ก. “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” พบองค์ประกอบที่น่าสังเกต ซึ่งนำมาสู่การสันนิษฐาน “แผนผัง” และ “รูปแบบ” ทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

1. พระวิหาร: ด้านหน้าซีกเป็นมุขเด็จออกมามีเสาพาไลโดยรอบมุขเด็จนั้น ในขณะที่ด้านยาวมี 6 ห้องไม้ันบรมมุขเด็จ ซึ่งเป็น “จำนวนคู่” ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่าพระวิหารนี้ถูกต่อเติมภายหลัง
2. รายงานการขุดค้นของกรมศิลปากรพบว่า “ฐาน” พนักกระเบื้องด้านทิศใต้มีลักษณะถูกต้องเดิมขึ้นใหม่ ดังนั้นฐานนี้จึงน่าจะมี 2 สมัย โดยสมัยแรกน่าจะสิ้นสุดแค่เพียงแค่เสาต้นที่ 2 ของด้านยาว¹⁷
3. มี “ฉนวน” ที่กว้างขนาด 1 ห้องเสาส่วนท้ายของพระวิหาร มีขนาดและความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องกันกับพระวิหาร ทว่ากลับปรากฏการจัดวางชุด “เสา” ขึ้น 2 ชุดในมิติที่วางชิดกัน สะท้อนถึงจินตภาพในเชิงระบบทาง “โครงสร้าง” ที่ “แยกขาด” จากกัน รวมทั้งสร้างกันคนละเวลา
4. มี “รอยต่อ” ระหว่างส่วนพื้นของฐานของเสาพนักกระเบื้องและส่วนท้ายพระวิหารกับพื้นของพระกระเบื้องคดที่อยู่คนละระดับกัน ดังนั้นองค์ประกอบทั้งสองนี้น่าจะถูกสร้างคนละสมัยกัน
5. พระมณฑป มีผังรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” จึงน่าจะเป็นหลังคาแบบ “ทรงคฤห” โดยตำแหน่งและขนาดขององค์พระอัฐฐารสเมื่อเทียบกับมิติของพระวิหารแล้ว จินตภาพที่ปรากฏก็คือ “หลังคา” ของพระมณฑปจะยื่น “คลุม” ชุดหลังคาหลังสุดของพระวิหาร ในมิติที่ว่ามีส่วนหลัง “ยกสูง” แล้วค่อยๆ “ลดต่ำ” ลงมาทางด้านหน้า ส่วนใจกลางของผังพื้นพระมณฑปซึ่งประดิษฐานพระอัฐฐารสนั้น ล้อมด้วย “เสา” ขนาดใหญ่เป็นอาคารอย่าง “โถง” ที่ไม่ก่อผนัง หากแต่ปรากฏแผงผนังด้านหลังที่เรียกว่าผนังลับแล้เพื่อให้องค์พระอัฐฐารสยืนพิงได้อย่างมั่นคง ขณะที่รอบนอกน่าจะเป็น “เสาพนักกระเบื้อง” เพราะมีขนาดของเสาที่เล็กกว่าเสาในประธานที่ล้อมพระอัฐฐารสนั้น
6. พระกระเบื้องคด ด้านในก่อผนัง ส่วนพระพุทธรูปรายจัดวางในลักษณะหันหน้าออก ขณะที่ด้านนอกทำเป็น “เสาลอย” ไม่มีผนัง ที่สำคัญ “เสาลอย” ตรงจุดที่เชื่อมต่อกับพระมณฑปนั้นตั้งชิดกับเสาพนักกระเบื้องของพระมณฑป แสดงชัดเจนว่าองค์ประกอบทั้งสองน่าจะสร้างคนละสมัยกัน
7. พระเจดีย์ข้างล้อม ซึ่งเป็นหลักประธานของสถาปัตยกรรมชุดนี้ บนฐาน “ชั้นแรก” เหนือรูปข้างล้อมนั้น มีร่องรอยการสร้างเพิ่ม “เจดีย์ทิศ” แบบทรงกลมขนาดเล็กเพิ่มภายหลัง
8. พระเจดีย์มุม มีตำแหน่งประชิดกับประติมากรรม “รูปช้าง” ของพระเจดีย์ประธานมากเกินไป ที่สำคัญคือ 2 องค์ทางด้านทิศตะวันออกยังตั้ง “เบียด” กับส่วนท้ายพระมณฑปอีกด้วย อันแสดงถึงพัฒนาการในการเพิ่มองค์ประกอบอีกชุดหนึ่ง

¹⁷ สามเพชร. ห้างหุ้นส่วนจำกัด, รายงานการบูรณะโบราณสถานเมือง วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร (กำแพงเพชร: สามเพชร, 2543), หน้า 55-56 และ 110-116.

9. ด้านหลังพระระเบียงเป็นพื้นที่โล่งกว้างภายในกำแพงแก้ว มีกลุ่มอาคาร “ขนาดเล็ก” ที่วางตัวเรียงกันไปตามแนวแกนประธาน

ภาพที่ 15: แผนภาพ แสดงข้อสังเกตบริเวณ “ชุดเจดีย์ข้างล้อม”

จากข้อสังเกตทั้งหมดดังกล่าวสื่อแสดงถึงพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 3 ช่วงสมัย ดังนี้

สมัยที่ 1: องค์ประกอบหลักสำคัญที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงเริ่มต้นนี้ ได้แก่ พระวิหาร, พระมณฑป “พระอัฐารส”, พระเจดีย์ข้างล้อม และต้นพระศรีมหาโพธิ์ โดยทั้งหมด 4 ถูกจัดวางในมิติที่เรียงต่อกันบน “แนวแกน” หลักตามลำดับ โดยเริ่มต้นสร้างพระเจดีย์ข้างล้อมขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุ หลังจากที่พระมหารธรรมราชาลิไททรงสถาปนาเมืองกำแพงเพชรทาง

ผังเหนือของแม่น้ำปิงในระหว่างราวปี พ.ศ.1905-1911 โดยด้านหน้าทำเป็นพระวิหาร “โถง” ที่มี “มุขเด็จ” เฉพาะด้านหน้า อันเป็นแบบแผนทำนองเดียวกับองค์ประกอบของพระอารามทั่วไปที่ปรากฏในเมืองสุโขทัย หากแต่ที่ส่วนท้ายพระวิหารนั้นยังมีการสร้างพระมณฑป “พระอัฐฐารส” เชื่อมต่อกันอีกชุดหนึ่ง ซึ่งถือเป็นแบบแผนที่ได้รับจากศรีสัชชนาลัย และที่สำคัญคือ ส่วนท้ายสุดหลังพระเจดีย์ข้างล้อมยังมีต้นพระศรีมหาโพธิ์อีกชุดหนึ่งด้วย ตามแบบอย่างปรากฏทั้งในเมืองสุโขทัยอย่างวัดพระเชตุพน และเมืองศรีสัชชนาลัยอย่างวัดเจดีย์เจ็ดแถว โดยแต่ละองค์ประกอบมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

1. พระเจดีย์ข้างล้อม: คงรูปแบบลักษณะตามแบบอย่างพระเจดีย์ “ทรงกลม” แบบลังกาที่ส่วนฐานทำรูป “ช้างล้อม” ก่อนต่อด้วยชั้นมัลลยเถาแบบ “บัวผาละมี” 3 ชั้น ถัดขึ้นไปจึงเป็นบัวปากระฆังและองค์ระฆังกลมที่ประกอบด้วยชุดบัลลังก์ ปล้องไฉน และส่วนปลียอด

2. พระวิหาร: เป็นอาคาร “โถง” ขนาด 6 ห้องเสา (ไม่นับมุขเด็จ) มีพนักกั้นในระหว่างช่วงเสา ด้านหน้าทำเป็น “มุขเด็จ” มีบันไดทางขึ้นหน้ามุขเด็จนั้น ภายในอาคารประดิษฐานพระประธาน โดยแบบอย่างของพระวิหารนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะมีรูปแบบหลังคายัง “ทรงคฤห” ที่ตัวหลังคายกสูงด้านหลังก่อนที่จะทำเป็น “หลังคาลาด” ปล่อยลงมายังด้านหน้า 1 ชุดเป็น “มุขลาด” และสำหรับ “มุขเด็จ” อีก 1 ชุด

3. พระมณฑป: เป็นอาคาร “โถง” แบบ 3 ห้องเสา มีพนักกั้นรอบด้านข้างและหลัง ส่วนด้านหน้าเปิดโล่งเพื่อเชื่อมต่อกับพระวิหารสำหรับในเชิงรูปแบบอาคารนั้น น่าจะมีคุณลักษณะเดียวกันกับพระมณฑป “พระอัฐฐารส” ของวัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

ภาพที่ 16: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐาน “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” สมัยที่ 1

สมัยที่ 2: มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเล็กน้อยที่บริเวณส่วน “มุข” ทั้ง 4 ทิศบนฐานเหนือช้างล้อมด้วยการเพิ่ม “เจดีย์จำลอง” ขนาดย่อมเข้ามา อันมีผลทำให้เจดีย์ประธานนี้มีจินตภาพเป็น “เจดีย์ 5 ยอด” โดยคุณลักษณะดังกล่าวเป็นกลิ่นอายของแบบอย่างเจดีย์สาย “สุพรรณภูมิ” ดังเช่น เจดีย์ประธานวัดพระแก้ว เมืองสรรค์บุรี หรือเจดีย์จำลองสำริดในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุทอง ฯลฯ อีกทั้งพระเจดีย์มุขทั้ง 4 ของเจดีย์ประธานช้างล้อม โดยสันนิษฐานว่าน่าจะทำขึ้นในช่วง

ระหว่างราวปี พ.ศ.1911-1931 อันเป็นสมัยพระญาณดิลก ซึ่งชุดพระเจดีย์มุนีมีรูปแบบที่ประกอบด้วยฐานเชิง “แปดเหลี่ยม” ซ้อนกัน 3 - 4 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานปัทมทรงสูงรูป “แปดเหลี่ยม” วางซ้อนกัน 2 ชั้น¹⁸ และมีบัวลูกแก้วแบบ “อกไก่” 2 ชั้นควดบริเวณท้องไม้ ก่อนเทินรับมาลัยเถาแบบ “บัวฟาละมี” ลักษณะกลม ถัดไปขึ้นจึงเป็นบัวปากกระฆัง องค์กระฆัง บัลลังก์ และส่วนยอดทำนองเดียวกับเจดีย์ประธานวัดใหญ่ชัยมงคล เมืองอยุธยา ซึ่งเป็นแบบแผนเฉพาะอย่างหนึ่งของสกุลช่างสุพรรณภูมิดังกล่าวนั่นเอง

ภาพที่ 17: ภาพจำลอง 3 มิติรูปแบบสันนิษฐาน “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” สมัยที่ 2

สมัยที่ 3: องค์ประกอบสำคัญที่ปรากฏเพิ่มเข้ามาในยุคนี้ ก็คือ พระระเบียงคด และ “ชุดพระอุโบสถ” โดยพัฒนาการที่เกิดขึ้นถือเป็นการเปลี่ยนแปลงหลักๆ ครั้งสุดท้ายโดยรวม มีดังนี้

ก. พระวิหาร: มีการก่อ “ผนัง” ปิดล้อมอาคารทั้งด้านหน้าและด้านข้างให้เป็นอาคารแบบ “ทึบ” ที่มีช่องเปิดแบบ “ช่องลมยาว” และเพิ่มพื้นที่ด้านข้างทั้ง 2 ด้านสำหรับเป็น “ชาน” ที่มีผนังกันกันตง เพื่อใช้เป็นทางเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ส่วนหลัง รวมทั้งมีการปรับเปลี่ยน “มุขเด็จ” ด้วยการตั้ง “เสาพาไล” เพื่อรับ “ปีกหลังคา” ที่คลุมโดยรอบมุขเด็จนั้น ตามแบบแผนเฉพาะของกำแพงเพชร

ข. พระมณฑป: ก่อ “ผนัง” ปิดล้อมและทำช่องเปิดแบบ “ช่องลมยาว” เช่นกัน ซึ่งการก่อผนังขึ้นก็เพื่อจะให้บริการ “ชนต่อ” ของชุด “หลังคา” พระระเบียงคดที่สร้างเข้ามาเชื่อม และพร้อมๆ กันนั้นก็มีการต่อ “หลังคา” เพิ่มยาวออกไปทางด้านหลังอีก 1 ท้องเสา สำหรับคลุมพื้นที่ “พนักระเบียง” ที่มีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทั้งพระวิหารและพระมณฑป “พระอัฐารส” ยังคงเป็นอาคารที่มีจินตภาพซึ่งต่อเนื่องกันอยู่เช่นเดิม

ค. พระระเบียงคด: เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ถูกสร้างเพิ่มขึ้นใหม่ในยุคนี้ เพื่อโอบล้อมพระเจดีย์ข้างล้อมและชุดพระเจดีย์บริวารทั้งหมด

ง. พระอุโบสถ: ถูกสร้างขึ้นใหม่ทางด้านหลังต่อจากชุดต้นพระศรีมหาโพธิ์นอก “กำแพงแก้ว” ออกไป โดยวางอยู่ในแนวแกนหลักแต่กำหนดให้หันหน้าไปทาง “ทิศตะวันตก”

ทั้งนี้ โดยแบบอย่างทางสถาปัตยกรรมทั้งในเชิงแผนผังและรูปแบบที่ปรากฏทั้งหมดของช่วงยุคนี้แสดงออกถึงจินตภาพที่เป็นอิทธิพลของ “สุโขทัยตอนปลาย” ซึ่งคลุกเคล้ากับแบบแผนของ “อยุธยาตอนต้น” กล่าวคือ องค์ประกอบของผังและรูปแบบอาคารของชุดต่างๆ ในบริเวณที่สร้างยุคที่ 1 และ 2 นั้นนี้อยู่ภายใต้แบบแผนของอิทธิพล “สุโขทัยตอนปลาย” ในขณะที่พระระเบียงคดและพระอุโบสถทั้งแบบแผนของผังบริเวณและรูปแบบสถาปัตยกรรม จะเป็นแบบแผนของอิทธิพล

¹⁸ ฐานเช่นนี้คล้ายกับฐานเจดีย์ทรงสูงที่พบในเมืองสุพรรณบุรีและเมืองสรรคบุรี

สมัย “อยุธยาตอนต้น” ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นในระหว่างราวปี พ.ศ.1940-1962 อันเป็นช่วงเวลาที่ยุทธยาก้าวหน้าขึ้นมาถืออิทธิพลเหนือกว่ารัฐสุโขทัยอย่างสมบูรณ์แล้ว

ภาพที่ 18: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐาน “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” สมัยที่ 3

ข. “ชุดฐานไพทีใหญ่” พบองค์ประกอบที่น่าสังเกตดังนี้

1. ในรายงานการขุดค้นของกรมศิลปากรระบุว่าบริเวณ “มุขเด็จ” ด้านหน้า เป็นการ “สร้างทับ” มุขเด็จเดิม ด้วยการเพิ่มความยาวของวิหารออกมาอีก 1 ห้อง¹⁹
2. พระวิหารมีคุณลักษณะของด้านยาวแบ่งเป็น 3 ตอน คือ ตอนแรกมี 1 ห้องเสา ทำเป็น “มุขเด็จ” ถัดมาตอนที่ 2 มี 2 ห้องเสา ทำเป็น “ห้องโถง” ส่วนตอนที่ 3 เป็นพื้นที่ภายในของอาคารแบบ “ทับ” โดยเสาในประธานตั้งเป็นชุด โครงสร้างหลัก²⁰
3. ปรางค์แนวของ “รากอาคาร” อยู่ที่ชั้นพื้นของฐานไพทีใหญ่ขนาดข้างฐานพระวิหารด้านยาว ซึ่งอาจจะเป็นแนว “เสาพาไล” หรือ “เสาระเบียง” หรือ “พนักตามประทีป” ที่ถูกอาคารผังรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” มาสร้าง “ทับ” เพิ่มตรงด้านหลังของพระวิหารพร้อมๆ กับการขยายส่วนท้ายวิหาร

¹⁹ สามเพชร. ห้างหุ้นส่วนจำกัด, รายงานการบูรณะโบราณสถานเมือง วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร (กำแพงเพชร: สามเพชร, 2543), หน้า 135-140 และ 337.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 333 และ 458.

4. อาคารผังรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ท้ายพระวิหาร น่าจะเป็น “พระมณฑป” โดยมีทางขึ้นจากท้ายวิหาร ภายในอาคาร พบ “ฐานชุกชี” ที่สำคัญคือลักษณะผังดังกล่าวสะท้อนถึงรูปแบบ “หลังคา” ว่าเป็นได้ทั้งแบบ “ทรงกรวยแหลม” หรือ “ทรงคฤห์” ที่เชื่อมต่อกับพระวิหารด้านหน้า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อมที่ต้องวิเคราะห์ร่วมด้วย
5. มีเจดีย์อาคารขนาดใหญ่องค์หนึ่ง ซึ่งหักพังเหลือเพียงส่วนฐานและเรือนธาตุบางส่วน โดยจินตภาพที่ปรากฏนั้นอาจเป็นได้ทั้ง “พระปรางค์” หรือ “พระเจดีย์” อย่างไม่อย่างหนึ่ง

จากรายงานการขุดค้นของกรมศิลปากร พบว่าส่วนของฐานไพทีใหญ่ที่อยู่ใต้เจดีย์อาคารนี้ “สร้างทับ” ซุดเดิมซึ่งทำเป็นฐานเชิงรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ซ้อนกัน 3 ชั้น แต่ตั้งอยู่บน “พื้นดิน”²¹

ภาพที่ 19: แผนภาพ แสดงข้อสังเกตบริเวณ “ฐานไพทีใหญ่”

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 132-135 และ 330.

จากข้อสังเกตทั้งหมดของ “ชุดฐานไพทีใหญ่” นำมาสู่การสันนิษฐาน “แผนผัง” และ “รูปแบบ” 2 ช่วงสมัย ดังนี้
สมัยที่ 1: “ชุดฐานไพทีใหญ่” นี้เดิมน่าจะเป็นอีกวัดหนึ่งที่ตั้งเป็นเอกเทศกันกับ “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” โดยมีองค์ประกอบหลักสำคัญที่ปรากฏในช่วงเริ่มต้นนี้ ได้แก่ พระวิหารที่ตั้งอยู่บนฐานไพทีโดยมี “เจดีย์อาคาร” ประกอบเป็นหลักประธานทางด้านหลัง ซึ่งแบบแผนดังกล่าวสะท้อนถึงแบบแผนของ “แผนผัง” พุทธาวาสในวัฒนธรรมสุโขทัยที่กำแพงเพชรรับเข้ามาอย่างชัดเจน โดยแต่ละองค์ประกอบมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

เจดีย์อาคาร: จากสันนิษฐานที่ระบุว่าเป็น “ฐานเขียง” รูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ซึ่งซ้อนกันอยู่ 3 ชั้นนั้น สืบถึงแบบแผนของ “เจดีย์ดอกบัวตูม” ลักษณะเดียวกับที่วัดกะโลทัย ซึ่งอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองของกำแพงเพชร หรือรวมทั้งเจดีย์ประธานองค์เดิมของวัดพระธาตุนครชุม โดยน่าจะสร้างขึ้นหลังปี พ.ศ.1905 แต่ควรจะก่อนปี พ.ศ.1931 ภายใต้อารแบบสถาปัตยกรรมอิทธิพล “สุโขทัยตอนปลาย”

พระวิหาร: เป็นพระวิหารชนิด “โถง” ที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตามอย่างอิทธิพลแบบสุโขทัย โดยมีขนาดยาว 7 ห้องเสา กับอีก 1 “มุขเด็จ” ภายใต้อารแบบอย่างหลังคา “ทรงคฤห” ที่แบ่งการลดชั้นหลังคาออกเป็น 3 ช่วง คือ มีหลังคาชุดใหญ่ที่คลุมส่วนกลาง 5 ห้องเสา กับส่วนที่เป็น “มุขลด” หน้าหลังด้านละ 1 ห้องเสา และอีก 1 ลดด้านหน้าสำหรับส่วนของ “มุขเด็จ” ในขณะที่ด้านข้างอาคารตั้งแนวเสาพาไลข้างละชุดสำหรับรับ “ปีกหลังคา” กันสาด

ฐานไพที: รองรับเฉพาะพระวิหารเพียงหลังเดียว อันเป็นแบบแผนเดียวกันกับของศาสนสถานอื่นๆ ที่อยู่บริเวณเขตอรัญญิก ดังเช่น พระวิหารของวัดพระสี่อริยาบถ หรือวัดสิงห์ ฯลฯ

ภาพที่ 20: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐาน “ชุดฐานไพทีใหญ่” สมัยที่ 1

สมัยที่ 2: องค์ประกอบที่เพิ่มเข้ามาในยุคนี้ ได้แก่ “พระมณฑป” และ “เจดีย์อาคาร” องค์ใหม่ โดยมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ดังนี้

เจดีย์อาคาร: ด้วยสัณฐานของอาคารในเชิงรูปแบบที่มีการ “ย่อมุม” อย่างมาก รวมทั้งแบบอย่างการทำชุดฐานปัทม์แบบ “ลูกฟัก” ที่ซ้อนกันหลายชั้น ก็เชื่อได้อีกว่าจะเป็น “พระปรารักษ์” ที่ถูกปฏิสังขรณ์ด้วยการสร้างคร่อม “เจดีย์ดอกบัวตูม” องค์เดิมในระหว่างปี พ.ศ.1991-2031 รัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำนองเดียวกับที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก

พระวิหาร: มีการ “ขยาย” ขนาดอาคารทางแนวยาวด้านหน้าพร้อมกับขยับมุขเด็จออกมาอีก 1 ห้องเสา โดย 2 ห้องแรกทำเป็น “โถงทางเข้า” สู่ภายในพระวิหาร ซึ่งในช่วงนี้ก่อเป็นผนัง “ทึบ” มีช่องเปิดแบบ “ช่องลม” ตามสมัยนิยม ส่วน “มุขเด็จ” ก็ตั้งชุด “เสาพาไล” เพิ่มเพื่อรับปีกหลังคาเช่นกันเหตุนี้ทำให้จินตภาพนั้นจากเดิมที่มี “มุขลด” หน้าและหลังเท่ากัน โดยมีมุขเด็จหน้าอีก 1 ลด กลายเป็นแบบอย่างใหม่ที่ส่วนด้านหน้ายังคงเป็น “มุขลด” 3 ชั้นเช่นเดิมหากแต่ชั้นลดชุดที่ 2 นั้นถูกยึดให้ยาวขึ้นอีก 1 ห้อง ในขณะที่ส่วนหลังของท้ายพระวิหารมีการปรับเปลี่ยนใหม่ ด้วยการยกรวมกับชุดหลังคาประธานเพื่อให้ไปเชื่อมต่อกับผนังของพระมณฑป

พระมณฑป: เป็นอาคารแบบ “ทึบ” ที่เชื่อมต่อจากท้ายพระวิหารโดยตรง ภายใต้รูปลักษณะที่เน้นจินตภาพให้ “สอดคล้อง” และ “ลืออย่าง” กรณีพระวิหารกับพระมณฑปของ “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” ซึ่งมีรูปทรง “หลังคา” เป็นอย่าง “ทรงคฤห” ที่ “ยกสูง” กว่าหลังคาพระวิหาร

ฐานไพที: มีการปรับเปลี่ยน “ขนาด” ด้วยการต่อเพิ่มทั้งในทาง “ความกว้าง” และ “ความยาว” ที่ใหญ่ขึ้น เพื่อใช้รับทั้งชุดของพระวิหาร “พระปรารักษ์” และ “พระมณฑป” ที่สร้างเพิ่มเข้ามา ให้ทั้งหมดรวมเป็นชุดเดียวกัน

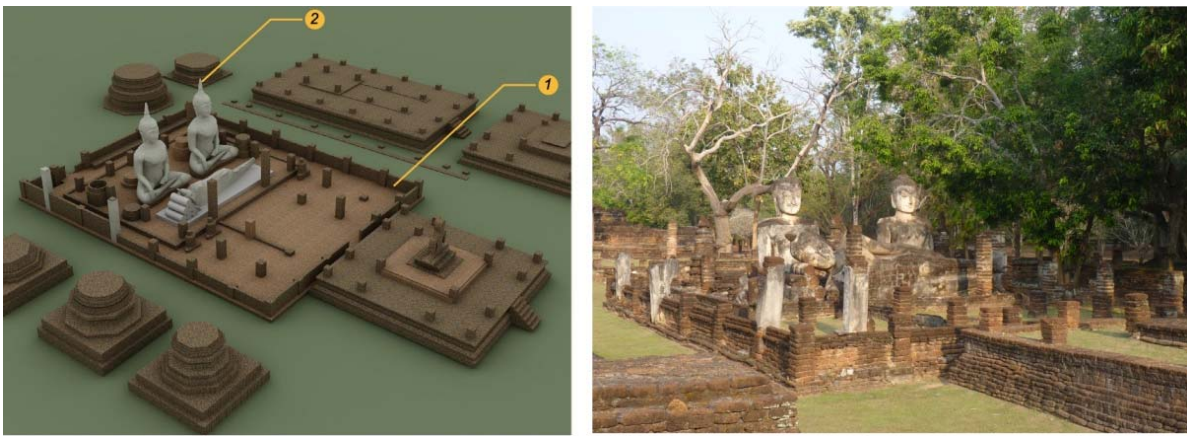

ภาพที่ 21: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐาน “ชุดฐานไพทีใหญ่” สมัยที่ 2

ค. “ชุดวิหารพระนอน” พบองค์ประกอบที่น่าสังเกต ดังนี้

1. ไม่ทำ “มุขเด็จ” และเฉพาะแต่ 2 ช่วงเสาสุดท้าย ตรงบริเวณ 4 มุมของอาคารทั้งของทุกด้านนั้น มีระยะ “ความกว้าง” ระหว่างช่วงเสาโครงสร้างที่เท่ากัน แสดงนัยยะให้เห็นว่าเป็นความประสงค์ที่จะทำรูปทรงหลังคาในลักษณะเป็น “ปีกนก” คลุมโดยรอบทำนองเดียวกับ “ทรงโรง”

2. เสาโครงสร้าง อยู่ในสภาพหักพังลงทั้งหมด ดังนั้นมิติของ “โครงสร้างหลังคา” ของอาคาร จึงต้องใช้ความสูงของชุด “เจดีย์ราย” ภายในพระวิหารและองค์ “พระประธาน” ที่เป็นพระพุทธรูปนั่งเป็นหลักอ้างอิง โดยเริ่มจากกำหนดตำแหน่งความสูงของ “เด้า” ชุดล่างสุดของเสาในประธานที่อยู่เหนือปลายยอดเจดีย์ แล้วนำมาสู่การขึ้นรูปแบบสันนิษฐานโครงสร้างหลังคาของอาคารหลังนี้

ภาพที่ 22: แผนภาพ แสดงข้อสังเกตบริเวณ “ชุดวิหารพระนอน”

จากข้อสังเกตดังกล่าวสื่อแสดงถึงแบบอย่างของพระวิหารหลังนี้เป็นแบบ “ทรงโรง” ประเภท “วิหารโถง” ที่มีหลังคาจั่วชุดเดียว แต่ทำ “ปีกหลังคา” ซ้อนกันเป็น 3 ตับ ภายใต้อิทธิพลของแบบแผนสุโขทัยซึ่งมีฐานเตี้ย ทำพนักเฉลียงล้อมโดยรอบ ภายนอกปั้นปูนประดับเรื่อง “รามเกียรติ์” โดยสร้างขึ้นในระหว่างราวปี พ.ศ.1911-1931 สมัยพระญาณติศเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร

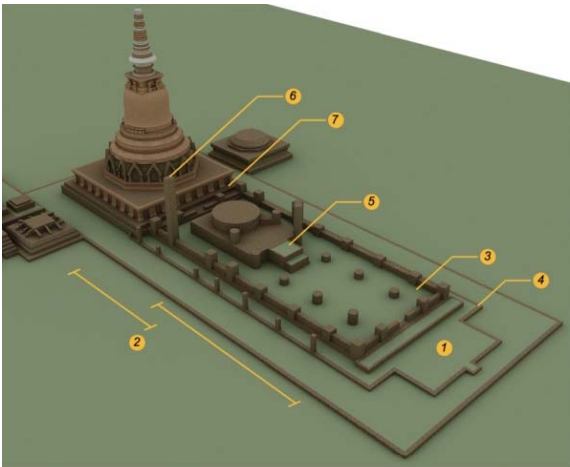

ภาพที่ 23: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐานบริเวณ “ชุดวิหารพระนอน”

ง. “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” พบองค์ประกอบที่น่าสังเกต ดังนี้

1. “ด้านหน้า” สุดของพระวิหารมีร่องรอยที่เชื่อได้อาจเป็นส่วนของ “มุขเด็จ”
2. “ด้านยาว” ของพระวิหารมี 7 ห้องเสา (ไม่รวมมุขเด็จ) แบ่งออกเป็น 2 ชุด คือ ส่วนหน้า 5 ห้องเสา กับส่วนหลังอีก 3 ห้องเสา โดย “ส่วนหน้า” จัดระเบียบเป็นแบบ: แคบ - กว้าง - กว้าง - กว้าง - แคบ ในขณะที่ “ส่วนหลัง” เป็นแบบ: แคบ - กว้างพิเศษ - แคบ โดยที่ระเบียบของการจัดวางเสาทั้ง 2 ชุดดังกล่าวมีการใช้ช่วงเสาที่ “ร่วมกัน” 1 ห้องนอกจากนั้นห้องเสา “ส่วนหลัง” ยังมีช่วงเสาที่เท่ากับช่วงเสาด้านกว้าง ทำให้บริเวณ “ส่วนหลัง” ของพระวิหารมีผังเป็นรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ดังนั้นลักษณะของ “รูปทรง” หลังคาจึงเป็นได้ทั้งแบบ “ทรงกรวยแหลม” หรือ “ทรงโรง” หรือ “ทรงคฤห์” ขึ้นอยู่กับบริบทของความเป็นไปได้ในเชิงโครงสร้างและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม
3. ที่ “ห้องริม” บริเวณตรงมุมทั้ง 4 ด้านของพระวิหารนั้นมีด้านกว้างและด้านยาวที่มีระยะ “เท่ากัน” บอกลักษณะถึงคุณลักษณะของหลังคาว่าน่าจะทำเป็น “ปีกนก” ที่ยื่นคลุมต่อเนื่องกันทั้ง 2 ด้าน
4. โดยรอบพระวิหารปรากฏแนวสัณฐานที่มีระยะห่างจากฐานอาคารเท่าๆ กันทั้ง 4 ด้าน รวมถึงโอบล้อมตัว “มุขเด็จ” ด้วย ซึ่งตลอดแนวสัณฐานดังกล่าวนี้ตั้งเสา “ขนาดเล็ก” ตรงกับแนวช่วงเสาของตัวพระวิหาร ซึ่งอาจเป็นเสาพาไลหรือเสาผนังกระเบื้องสำหรับตามประทีป
5. แนวเสาในข้อที่ 4. นั้น ชุดที่โอบล้อมส่วน “ท้ายสุด” ของพระวิหารตั้ง “เบียดชิด” ประติมากรรมรูป “สิงห์” ที่ประดับรอบฐานพระเจดีย์มากเกินไปจนพบว่าบางช่วงที่ต้องเอาตัวสิงห์ของส่วนนั้นออกไป

6. ภายในอาคารมี “ฐานชุกชี” สำหรับประดิษฐานพระประธานขนาดใหญ่ตั้งอยู่บริเวณส่วนท้ายของพระวิหาร แต่ไม่เหลือร่องรอยองค์พระพุทธรูป ในขณะที่ด้านหน้าก็ยังมีฐานชุกชีขนาดเล็กอีก 1 ชุดซึ่งเป็นไปได้ว่าอาจเป็น “ฐานชุกชี” ของพระประธานองค์เดิม
7. บริเวณ “ส่วนหลัง” ของพระวิหารมีเสาคอนกรีตสร้างสำหรับให้ผนังยึดอยู่ 1 ต้น ซึ่งในปัจจุบันยังคงเหลือสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ โดยมีความสูงประมาณ 7.73 เมตร ที่สำคัญคือปรากฏร่องรอยของ “รูเต้า” ที่ขอบล่างสูงประมาณ 6.73 เมตรนับจากพื้นของฐานไพที

ภาพที่ 24: แผนภาพแสดงข้อสังเกต “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม”

จากข้อสังเกตทั้งหมดดังกล่าวนำมาสู่การสันนิษฐาน “แผนผัง” และ “รูปแบบ” 2 ช่วงสมัย ดังนี้

สมัยที่ 1: องค์ประกอบหลักสำคัญในช่วงแรกสร้าง ได้แก่ ฐานไพทีพระวิหารและพระเจดีย์สิงห์ล้อม โดยแต่ละองค์ประกอบมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

พระวิหาร: มีจินตภาพที่ชื่อว่า “ส่วนหน้า” และ “ส่วนท้าย” ของพระวิหารนั้นน่าจะถูกต่อเติมขึ้นภายหลัง โดย “ด้านยาว” ของพระวิหารในช่วงแรกนี้คงจะมีเพียงแค่ 5 ห้องเสาที่หลังคาแบบ “ทรงคฤห” ชุตใหญ่ชุตเดียว แต่ทำ “หลังคาซ้อน” กัน 3 ตับ คลุมยาวตลอดตามแบบแผนสมัยนิยม ก่อนทำ “มุขลด” สำหรับ “มุขเด็จ” อีกชุต โดยมุขเด็จมีคุณลักษณะเป็น “มุขโถง” ที่มีเสาพาไลตั้งรับ “ปีกหลังคา” ด้านข้าง ในขณะที่ด้านข้างพระวิหารซึ่งมีเสาขนาดเล็กตั้งเรียงเป็นระยะนั้น

เป็นเพียงพนักกระเบื้องที่โอบโดยรอบอาคารส่วนพระเจดีย์สิ่งล้อมน่าจะมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกับที่ปรากฏในปัจจุบัน เฉพาะแต่บัลลังก์น่าจะเป็นซุ้มคูหาซึ่งแบบยื่นออกมา 4 ทิศ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป 4 องค์ซึ่งชุดสถาปัตยกรรมนี้น่าจะเกิดขึ้นในระหว่างราวปี พ.ศ.1940-1962 อันเป็นช่วงที่รัฐอุยธยาก้าวขึ้นมามีอิทธิพลเหนือกว่ารัฐสุโขทัยแล้ว

ภาพที่ 25: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐานบริเวณ “ชุดเจดีย์สิ่งล้อม” สมัยที่ 1

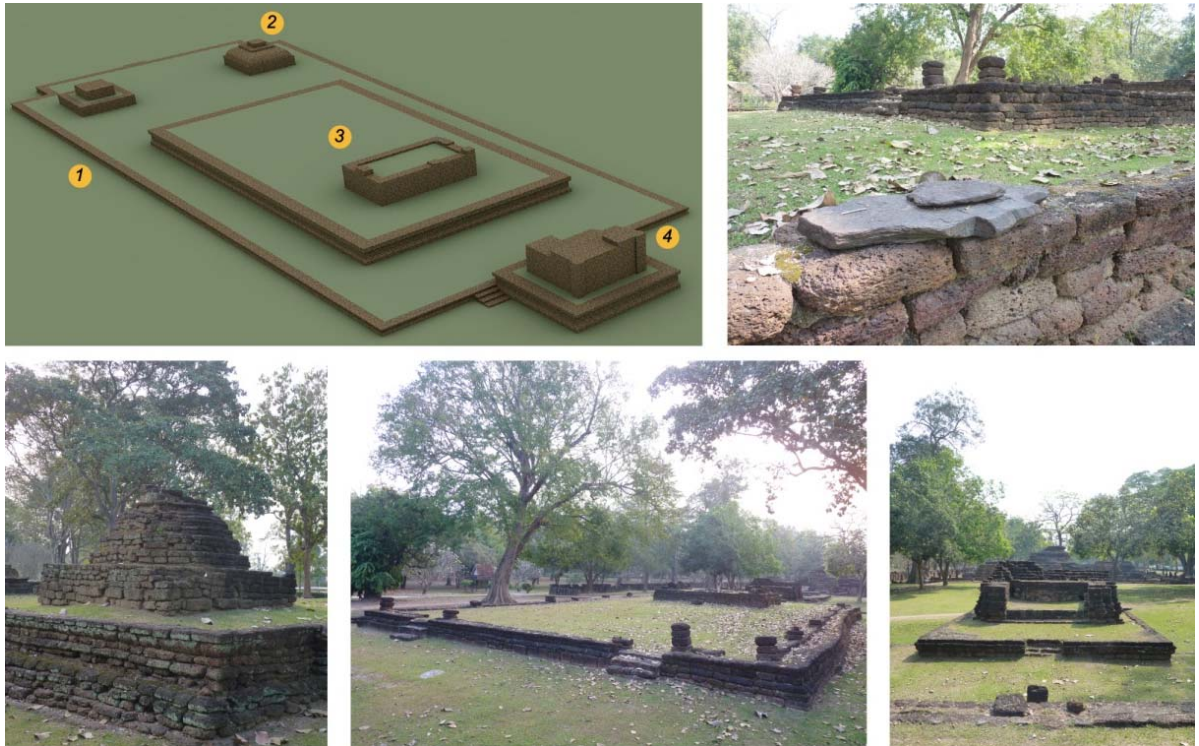
สมัยที่ 2: องค์ประกอบหลักสำคัญจะยังคงเป็นชุดเดิม หากแต่มีพัฒนาการ “ปรับเปลี่ยน” ตรงส่วนของ “มุขเด็จ” ด้านหน้าพระวิหาร ด้วยการตั้งชุด “เสาวพาไล” ออกมารับหลังคา “ปีกนก” ตามแบบอย่างของสกุลช่างกำแพงเพชรเอง ดังหลักฐานที่ปรากฏเป็นแนวคั่นโครงสร้างซึ่งวางในระยะค่อนข้าง “ประชิด” กับขอบฐานไพทีมากเกินไป และในเวลาเดียวกันคงมีการต่อเติม “ส่วนหลัง” ของพระวิหารเพื่อทำ “ฐานชุกชี” ชุดใหม่ต่อจากฐานชุกชีเดิม โดยมีขนาดใหญ่กว่า ที่สำคัญคือในเชิงรูปทรงหลังคานั้น เชื่อได้น่าจะมีแนวคิดที่จะให้สอดรับและกลมกลืนกับชุดอื่นๆ ที่สร้างมาก่อนทั้งยังอยู่แวดล้อมต่อเนื่องทั้งด้านหน้าและหลัง ดังนั้นจึงเป็นควรเป็นแบบ “ทรงคฤห์” ที่มี “มุขลด” ซ้อนลงมา 3 ช่วงคือส่วนต่อเติมพื้นที่ “ท้ายพระวิหาร” ด้านหลังซึ่งถูกยกขึ้นใช้เป็นหลังคาชุดใหญ่ ก่อนถ่ายลดลงมาอีกชุด แล้วจึงลดเป็นมุขเด็จอีกชุดทางด้านหน้า โดยบูรณาการครั้งนี้ น่าจะอยู่ในระหว่างปี พ.ศ.1991-2031 อันเป็นช่วงรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงโปรดฯ ให้มีการซ่อมแปลงพร้อมๆ กับการปฏิสังขรณ์รูปลักษณะของส่วน “ท้ายพระวิหาร” ของ “ชุดฐานไพทีใหญ่” นั้นด้วยจินตลักษณ์แบบอย่างเดียวกันนั่นเอง

ภาพที่ 26: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐานบริเวณ “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” สมัยที่ 2

จ. “ชุดพระอุโบสถ” พบองค์ประกอบที่น่าสังเกต ดังนี้

1. มี “ใบเสมา” หินชนวน วางบนพื้นของฐานไพที
2. พระเจดีย์คูมีฐานเหลือเพียงส่วนของฐานปัทมรูป “สี่เหลี่ยมจัตุรัส” ที่ซ้อนด้วยฐานรูป “แปดเหลี่ยม” ซึ่งมีร่องรอยของท่อนไม้ที่คาดด้วยบัวลูกแก้วแบบ “อกไก่”
3. พระอุโบสถผังพื้นตรงส่วนมุมทั้ง 4 มีระยะห่างระหว่าง “ช่วงเสา” ทั้งด้านกว้าง – ด้านยาวที่ “เท่ากัน” สื่อแสดงว่าน่าจะทำหลังคาชนิดคลุม “โดยรอบ”
4. พระมณฑปขนาดย่อมด้านหลังพระอุโบสถมีเรือนธาตุเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า”

ภาพที่ 27: แผนภาพแสดงข้อสังเกต “ชุดพระอุโบสถ”

จากข้อสังเกตดังกล่าวแสดงให้เห็นนัยยะที่ว่า “ชุดพระอุโบสถ” นี้ถูกกำหนดบทบาทให้หันหน้าไปทางทิศ “ตรงข้าม” กับชุดหลักใหญ่ทั้งกลุ่มอย่างตั้งใจ อันสะท้อนถึงระเบียบแบบแผนในเชิงการวางผังของสมัย “อยุธยาตอนต้น” อย่างชัดเจน รวมทั้งตัวพระอุโบสถนั้นก็ใช่ว่าจะเป็นอาคารแบบ “โถง” ภายใต้อุโบสถแบบ “ทรงโรง” ซึ่งจะไม่ทำ “มุขเด็จ” ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง โดยแสดงออกผ่านระยะของช่วงเสาตรงมุมทั้ง 4 ที่มีขนาด “เท่ากัน” ผังพื้นจึงเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” เรียบ ในขณะที่พระมณฑปขนาดเล็กด้านหลังแม้มีผังพื้นเป็นรูป “สี่เหลี่ยมผืนผ้า” เช่นกัน ทว่ารูปแบบหลังคากลับเป็นแบบอย่าง “ทรงคฤห” ทำนองเดียวกับพระมณฑปหลังอื่นๆ ในพระอารามแห่งนี้ ส่วนเจดีย์คู่บองถือว่าเป็นแบบอย่างของอิทธิพลสาย “สุพรรณภูมิ” ภายใต้อิทธิพลของเจดีย์ทรงกลมที่มี “ฐานแปดเหลี่ยม” ซึ่งคาดบวกลูกแก้วแบบ “อกไก่” ก่อนเห็นรับองค์ระฆังกลม แบบอย่างเดียวกับเจดีย์มุมของ “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” หรือชุดสถาปัตยกรรมของวัดพระธาตุที่อยู่ถัดไป โดยสถาปัตยกรรมทั้งหมดของ “ชุดพระอุโบสถ” นี้ น่าจะถูกสร้างขึ้นหลังปี พ.ศ.1962 โดยสมเด็จพระนครินทรราชาซึ่งทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างที่หลังหรือพร้อมๆ กันกับ “ชุดเจดีย์สิงห์ล้อม” นั่นเอง

ภาพที่ 28: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐาน “ชุดพระอุโบสถ”

สรุป

พื้นที่เมือง “กำแพงเพชร” ในช่วงแรกเริ่มนั้น เดิมทียังอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของรัฐสุโขทัยในช่วงที่รัฐอยุธยาเริ่มเข้มแข็งและขยายอิทธิพลขึ้นมา จนกระทั่งต่อมาเมื่อพระญาณดิสพระราชนัดดาของพระมหาธรรมราชาลิไทได้มาเป็นเจ้าเมืองปกครอง “กำแพงเพชร” ก็ได้เปลี่ยนนโยบายในการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับรัฐอยุธยาสายราชวงศ์สุพรรณภูมิขึ้นในระบบแบบเครือญาติซึ่งนั่นเท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นบทบาททางการเมืองของ “กำแพงเพชร” ที่ต่อมาได้กลายเป็นฐานอำนาจสำคัญให้กับราชวงศ์สุพรรณภูมิแห่งรัฐอยุธยาต่อการผนวกเอาเมืองต่างๆ ของรัฐสุโขทัยให้มาอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐอยุธยาได้อย่างเบ็ดเสร็จ ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นนับแต่ปี พ.ศ.1962 เป็นต้นมา รวมทั้งยังมีบทบาทในฐานะเมืองหน้าด่านอันสำคัญในการใช้ป้องกันศึกสงครามจากหัวเมืองฝ่ายเหนือ ช่วงยุครัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระหว่างปี พ.ศ.1991-2031 อีกด้วย ซึ่งจากมิติของบทบาททางการเมืองดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เมืองกำแพงเพชรขณะนั้นถูกก่อรูปขึ้นอย่างแข็งแรง ทั้งในเชิงยุทธศาสตร์และบูรณาการด้านกายภาพของบ้านเมืองอันรวมไปถึงทางด้านศาสนจักร ต่อการจัดวางระบบโครงสร้างของแบบแผน “ผังเมือง” ที่ประกอบไปด้วยวัง วัด และบ้านที่เป็นหน่วยหลักสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของศาสนจักรคือ “วัด” นั้น แบบอย่างทางศิลปะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏจึงเป็นการผสมผสานกันในระหว่างอิทธิพลทั้งจากสายวัฒนธรรมสุโขทัยและอยุธยาเป็นหลัก ดังที่สะท้อนจากจินตภาพในเชิง “แผนผัง” ของการจัดวางองค์ประกอบสำคัญต่างๆ รวมทั้งแต่ละพระอารามต่างๆ ให้เรียงยาวไปตาม “แนวแกนประธาน” บนทิศหลักคือทิศตะวันออก ในมิติที่เริ่มจากวัดสำคัญที่สุดอันเป็นหลักของเมืองไว้ทางท้ายสุด ก่อนสร้างวัดอื่นๆ ขยับขึ้นมาด้วยการเว้นระยะที่ห่างเท่าๆ กันอย่างเป็นแบบแผน ขณะเดียวกันก็มีแบบอย่างอิทธิพลของล้านนาและสุพรรณภูมิในเชิงแบบอย่าง “รูปลักษณะ” ทางสถาปัตยกรรมและ “องค์ประกอบตกแต่ง” ตลอดจนกระบวน “ลวดลาย” ต่างๆ เข้ามาร่วมประกอบซึ่งทำให้ “กำแพงเพชร” เกิดบูรณาการจินตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมขึ้นจนปรากฏเป็นแบบแผนอัน “เฉพาะตัว” ของตนเองขึ้นในที่สุด ไม่ว่าจะเป็นอย่างของการทำ “ฐานไฟที่สูง” เพื่อรองรับอาคารสำคัญให้รวมเข้าเป็นชุดด้วยกัน หรือการตั้ง “เสาวภาไล” ขึ้นรับปีกนกของ “มุขเด็จ” หรือการยึด “ท้องไม้” สูง เพื่อค้ำค้ำลูกแก้วหลายชั้น หรือการ “ยกเก็จ” บนบัลลังก์ของยอดเจดีย์ หรือการสร้างแนว “ผนั่งโค้ง” เพื่อรับองค์พระประธาน ฯลฯ ซึ่งต่างล้วนแต่เป็นวิถีใหม่ที่ไม่เคยมีปรากฏในสายวัฒนธรรมหลักของเมืองใหญ่อย่างสุโขทัย หรืออยุธยา รวมทั้งล้านนาและสุพรรณภูมิมาก่อน

“วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชรถือเป็นพระอารามสำคัญในฐานะจุดศูนย์กลางหลักที่เปรียบเสมือน “วัดมหาธาตุ” กลางพระนครเช่นเดียวกับเมืองสำคัญต่างๆ โดยเชื่อว่าน่าจะได้รับสถาปนาขึ้นในระหว่างปี พ.ศ.1905-1911 ภายหลังจากการสร้างเมืองนครชุมของพระมหาธรรมราชาที่ 1 (พระยาสิทธิ) เพียง 5 ปี ซึ่งในการศึกษาวิจัยชิ้นนี้สามารถอธิบายถึงพัฒนาการของแบบอย่าง “แผนผัง” และการสรรค์สร้างทั้งในเชิง “รูปแบบ” และ “องค์ประกอบ” ต่างๆ อย่างเป็นองค์รวมได้ว่า ในช่วงเริ่มแรกนั้นมีการสถาปนา “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” พร้อมทั้งอาคารต่างๆ ในบริเวณนี้ขึ้นก่อนเป็นชุดแรก ภายใต้อบบนอย่างอิทธิพลสมัย “สุโขทัยตอนปลาย” เพื่อประดิษฐานพระมหาธาตุ โดยมีแผนผังที่ประกอบด้วย พระวิหาร พระมณฑป พระเจดีย์ประธาน และต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งพระวิหารจะมีลักษณะเป็นอาคารแบบ “โถง” ชักมุดเจ็ดด้านหน้า ทำหลังคา “ทรงคฤห” ลักษณะเตี้ยแค้ง มีหลังคาค้านหลังยกสูงก่อนลดต่ำลงมาเป็น “ชั้นลด” ด้านหน้า ส่วนพระมณฑปเป็นอาคารแบบ “โถง” เช่นกัน ประดิษฐาน “พระอัฐารส” ยืน โดยมีคุณลักษณะที่ทำหลังคาอย่างทรงคฤหเพื่อเชื่อมต่อกับท้ายพระวิหาร ทำนองเดียวกับที่มักพบในสายวัฒนธรรมแบบศรีสัชชาลัย ส่วนพระเจดีย์ประธานเป็นแบบลังกา “ทรงกลม” ที่มีมัลลยเถาอย่างบัวผ่าละมี 3 ชั้น มีรูปประติมากรรม “ช่าง” ประดับรอบฐานพระเจดีย์ ก่อนที่สิ่งก่อสร้างชุดต่อมาคือ “ชุดฐานไพทีใหญ่” ซึ่งประกอบด้วยพระวิหารที่มีรูปลักษณะของแบบอย่างตามอิทธิพลสุโขทัยโดยตั้งบนฐานไพทีสูง แต่ที่สำคัญคือจากการขุดค้นพบว่าด้านหลังพระวิหารพบว่ามีเจดีย์อาคารที่เริ่มแรกเคยเป็น “เจดีย์ทรงดอกบัวตูม” ซึ่งถูกใช้เป็นหลักประธานมาก่อน

ถัดมาในระหว่างราวปี พ.ศ.1911-1931 สมัยพระญาณดิลกเข้ามาเป็นเจ้าเมืองปกครองกำแพงเพชร ก็ได้มีการสร้างศาสนาคาร “ชุดวิหารพระนอน” ขึ้นสำหรับประดิษฐานชุดพระไสยาและพระนั่งรวม 3 องค์ โดยตั้งอยู่หน้า “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” ซึ่งแบบอย่างที่น่าจะเป็นวิหาร “โถง” ฐานเตี้ย ที่มีรูปลักษณะเป็นแบบ “ทรงโรง” อย่างที่นิยมในรัฐสุโขทัย พร้อมกันนั้นก็เชื่อได้ว่าน่าจะมีการสร้าง “พระเจดีย์มุม” เพิ่มขึ้นบริเวณ 4 มุมของพระเจดีย์ข้างล้อมที่เป็นเจดีย์ “ทรงกลม” แต่ทำฐานแบบ “แปดเหลี่ยม” ยกสูงตามแบบอย่างกระบวนช่างสาย “สุพรรณภูมิ” รวมถึงการสร้างเพิ่ม “พระเจดีย์ทิศ” ขนาดเล็กอีกชุดหนึ่งขึ้นบนหลังฐานชุดข้างล้อมของพระเจดีย์ประธานนั้น จวบจนกระทั่งในระหว่างปี พ.ศ.1940-1962 อิทธิพลแบบอย่างอยุธยาจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น พร้อมๆ กับการสร้างเสริมให้มี “พระระเบียงคด” เพื่อล้อมรอบองค์พระเจดีย์ข้างล้อมและกลุ่มพระเจดีย์รายดังกล่าวทั้งหมด รวมทั้งมีการสร้างชุด “พระอุโบสถ” ที่เป็นอาคาร “ทรงโรง” ตั้งบนฐานไพทีเตี้ยๆ ใ้ทางด้านหลังบริเวณ “ชุดเจดีย์ข้างล้อม” นั้น โดยกำหนดให้หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งแตกต่างไปจากวัดอื่นๆ ในตัวเมืองทั้งหมด อันแสดงออกอย่างชัดเจนถึงแบบแผนผังสมัย “อยุธยาตอนต้น” และพร้อมๆ กันนั้นเองก็เชื่อว่าจะได้มีการสร้างศาสนาคาร “ชุดเจดีย์สี่เหลี่ยม” บนที่ว่างระหว่าง “ชุดวิหารพระนอน” กับ “ชุดฐานไพทีใหญ่” ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง โดยทำเป็นฐานไพทีทำนองเดียวกันแต่มีลักษณะ “เตี้ย” กว่า เพื่อตั้งรับพระวิหารและพระเจดีย์สี่เหลี่ยมนั้น ซึ่งการใช้ “สี่เหลี่ยม” ในกรณีนี้เองน่าจะเป็นอีกหนึ่งอัตลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่นของ “อยุธยาตอนต้น” ที่เข้ามาผสมผสานกับแบบอย่างพระเจดีย์ “ทรงลังกา” ที่ยังคงเค้าอิทธิพลของ “สุโขทัยตอนปลาย” อย่างกลมกลืน หากแต่ที่สำคัญยิ่งก็คือ ณ ช่วงเวลานี้เองที่ถือได้ว่าชุดสถาปัตยกรรมต่างๆ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้วนี้ น่าจะถูกบูรณาการถึงกันด้วยการใช้แนว “กำแพงแก้ว” เข้าโอบล้อมทุกชุดดังกล่าวเพื่อแสดงออกถึงมิติที่ช่วยให้หลอมรวมเข้าด้วยกันเป็นวัดเดียวอย่างสมบูรณ์ยิ่งแล้วนั่นเอง

สำหรับพัฒนาการของการปรับเปลี่ยนครั้งใหญ่สำหรับศาสนาคารแห่งนี้ในยุคสมัยท้ายสุดนั้น น่าจะอยู่ในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อมีการต่อเติม “พระมณฑป” ขึ้นทางด้านหลังพระวิหารของ “ชุดเจดีย์สี่เหลี่ยม” พร้อมๆ กันกับได้มีการขยายขนาดของฐานไพทีและพระวิหารในบริเวณ “ชุดฐานไพทีใหญ่” ด้านหน้า ด้วยการเพิ่ม “พระมณฑป” ทางด้านหลังของพระวิหารเช่นเดียวกัน ในจินตลักษณ์ที่ทำหลังคาแบบ “ทรงคฤห” ที่ยกหลังคาค้านหลังสุดให้สูง เพื่อคลุมหลังคาพระวิหารก่อนจะลดหลั่นลงมาทางด้านหน้า พร้อมๆ กันนั้นก็มีการขยายฐานไพทีออกไปรับองค์ “พระปรางค์” ที่สร้างครอบ “เจดีย์ทรงดอกบัวตูม” องค์เดิม เพื่อต้องการแสดงออกเป็นเชิงสัญลักษณ์ถึงขอบเขตแห่งอำนาจและพื้นที่ของรัฐอยุธยาตามวิถีเดียวกับที่พระองค์ทรงกระทำที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลกมาก่อนแล้วนั่นเอง

ภาพที่ 29: ภาพจำลอง 3 มิติ รูปแบบสันนิษฐานสภาพสมบูรณ์ สมัยที่ 5 “วัดพระแก้ว” เมืองกำแพงเพชร

บรรณานุกรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย, 2544.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, 2510.

จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ประพาสต้น ร.ศ.125**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2547.

ชูสิริ จามรมาน. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย**. กรุงเทพฯ: ซีรพงษ์การพิมพ์, 2526.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. **เสด็จประพาสต้น**. กรุงเทพฯ: ชินพรการพิมพ์, 2519.

ตำราพระราชานุญาต, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

บุญยกกร วชิระเจียรชัย, “**อภิวรรณ คติความเชื่อและการสร้างสรรค์งานพุทธปฏิมา**”. หน้าจั่ว. ฉบับที่ 8 (กันยายน 2554 – สิงหาคม 2555): 55-74.

ประเสริฐ วน นคร. **ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

พระพรหมราชปัญญา; แสง มนวิฑูร แปล. **รัตนพิมวงค์**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2510.

- พระโพธิ์รังสี เขียน; แสง มนวิฑูร แปล. **นิทานพระพุทธรูปสิ่งหิ้งค์**. พระนคร: ศิวพร, 2506.
- พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2511.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- พีรพน พิสนุพงศ์. “กำแพงเพชรก่อนสมัยสุโขทัย”. **เมืองโบราณ**. ปีที่ 23, ฉบับที่ 1 (มกราคม-มีนาคม 2540): 57-65.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพฯ: ศรุสภา, 2526.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร, ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม. **รายงานแบบสำรวจรังวัดโบราณสถานเมืองศรีสัชชนาลัย อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย (ภาค 1)**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลสถาปัตยกรรมไทย, 2549.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2554.
- รัตนปัญญาเถระ; แสง มนวิฑูร แปล. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พระนคร: มิตรนราการพิมพ์, 2510.
- วัน วลิต; วนาศรี สามเสน แปล. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ.2182**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2523.
- วิทยาลัยครูกำแพงเพชร. **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองกำแพงเพชร**. ณ โรงแรมเพชร วันที่ 7 – 9 กุมภาพันธ์ 2527. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยครูกำแพงเพชร, 2528.
- วิโรจน์ ชีวาสุถาวร. **การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมสุโขทัย กรณีศึกษาวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2539.
- ศรีศักร วัลลิโถม. “ความมหัศจรรย์ของกำแพงเพชร”. **เมืองโบราณ**. ปีที่ 19, ฉบับที่ 2 (เมษายน-มิถุนายน 2536): 21-43. ศิลปากร, กรม. **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.
- ศิลปากร, กรม. **คณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถาน จังหวัดสุโขทัยและจังหวัดกำแพงเพชร. รายงานการสำรวจและขุดแต่งบูรณะโบราณสถานเมืองเก่ากำแพงเพชร เมืองศรีสัชชนาลัย พ.ศ.2508-2512**. พระนคร: กรมศิลปากร, 2514.
- สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร. **ผลการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง กำแพงเพชร อดีต ปัจจุบัน อนาคต**. 27 – 30 สิงหาคม 2533 ณ โรงแรมเพชร. กำแพงเพชร: สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร, (2536).
- สมคิด จิระทัศนกุล. **วัด: พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2537.
- สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2539.
- สันติ เล็กสุขุม. **โบราณสถานกับรูปแบบสันนิษฐาน มรดกสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย กำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, 2551.
- สันทนา ภิมรัมย์เกียรติ. **การวางผังบริเวณพุทธสถานสมัยสุโขทัย บริเวณเมืองเก่าสุโขทัย**. วิทยานิพนธ์การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- สามเพชร, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **รายงานการบูรณะโบราณสถานเมือง วัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร**. กำแพงเพชร: สามเพชร, 2543.
- สามเพชร, ห้างหุ้นส่วนจำกัด. **รายงานการบูรณะโบราณสถานวัดพระแก้ว จังหวัดกำแพงเพชร**. กำแพงเพชร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดสามเพชร, 2543.
- เสนอ นิลเดช. **สมุดภาพสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลสถาปัตยกรรมไทย, 2549.